

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ

ΤΟΥ
ΜΙΧΑΛΗ ΚΟΥΤΑΝΤΟΥ
Α.Μ. 182 έτος εγγραφής 2010

ΜΕ ΤΙΤΛΟ

Μελέτη πελατειακών σχέσεων στην Λατινική Αμερική Κριτική επισκόπηση και σχεδιασμός έρευνας

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ

Βάλλια Αρανίτου

ΡΕΘΥΜΝΟ

ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ

1.
2.
3.

Ημερομηνία Αξιολόγησης:

Περιεχόμενα	Σελ.
Περίληψη.....	4
Κεφάλαιο 1. Η έννοια των σχέσεων Πατρωνείας-Πελατείας.....	6
Κεφάλαιο 2. Μελέτη των σχέσεων Πατρωνείας-Πελατείας στην Ελλάδα.....	16
2.1. Κ. Τσουκαλάς: Το πρόβλημα της πολιτικής πελατείας στην Ελλάδα του 19 ^{ου} αιώνα.....	16
2.2. Ν. Μουζέλης: Ταξική δομή και σύστημα πολιτικής πελατείας- Η περίπτωση της Ελλάδας.....	18
2.3. Ν.Μουζέλης: Κοινοβουλευτισμός και Εκβιομηχάνιση στην ημι-περιφέρεια.....	22
2.4. Δ. Χαραλάμπης: Πελατειακές Σχέσεις και Λαϊκισμός. Η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα.....	23
2.5. Χρήστος Λυριντζής: Political Parties in Post-Junta Greece: A Case of Bureaucratic Clientelism.....	24
2.6. Δ. Σωτηρόπουλος : Η κορυφή του πελατειακού κράτους.....	27
2.7. Συμπέρασμα.....	29
Κεφάλαιο 3. Η μελέτη των σχέσεων Πατρωνείας-Πελατείας σε επιλεγμένες χώρες της Λατινικής Αμερικής	31
3.1. Ιστορική Εισαγωγή.....	31
3.2. Αργεντινή: Η εθνογραφική μελέτη του J. Auyero.....	34
3.2.1. Παρουσίαση.....	34
3.2.2. Συμπεράσματα.....	38
3.3. Η Συγκριτική έρευνα των E. Calvo και M.V. Murillo για τα δίκτυα πατρωνείας-πελατείας σε Αργεντινή και Χιλή.....	41

3.4. Μεμονωμένες μελέτες περιπτώσεων	44
3.4.1. Το Μεξικό.....	44
3.4.2. Η Βενεζουέλα.....	46
3.4.3. Η Βραζιλία.....	48
Κεφάλαιο 4. Σχεδιασμός Έρευνας.....	51
Επίλογος	58
Βιβλιογραφία.....	61

Περίληψη

Η μελέτη των πελατειακών σχέσεων αποτελεί αντικείμενο έρευνας τις τελευταίες τέσσερις και πλέον δεκαετίες. Η εργασία που ακολουθεί σκοπό έχει την μελέτη, μέσα από μια ενδεικτική βιβλιογραφία, των πελατειακών σχέσεων, ανάδειξη των βασικών εννοιών και μεταβλητών που είναι χρήσιμες για τον σχεδιασμό έρευνας.

Στο πρώτο κεφάλαιο του πρώτου θα επιχειρηθεί μια καταγραφή των διαφορετικών τρόπων με τους οποίους έχει εννοιολογηθεί το πελατειακό φαινόμενο. Εν συνεχεία θα αναδείξουμε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των δικτύων πατρωνίας – πελατείας όπως η ασυμμετρία, κλπ. , αλλά και η συσχέτισή τους με άλλες παραμέτρους όπως επίπεδο πολιτικής ή οικονομικής ανάπτυξης.

Στο δεύτερο κεφάλαιο περιγράφονται οι λόγοι για τους οποίους το πελατειακό φαινόμενο είναι σημαντικό και ενδιαφέρον στην περίπτωση της Ελλάδας. Το επιχείρημα στοιχειοθετείται μετά από έρευνα στη βιβλιογραφία σχετικά με το πελατειακό φαινόμενο στην Ελλάδα. Μετά την παρουσίαση των προσεγγίσεων και αναλύσεων γίνεται μια προσπάθεια ανάδειξης των ατελειών τους σε σχέση με τους τρόπους διερεύνησης αυτού του φαινομένου. Επίσης, παρουσιάζοντας το επιχείρημα του κάθε συγγραφέα γίνεται ανάδειξη των παραγόντων που θεωρεί ως σημαντικούς για την ανάπτυξη του πελατειακού φαινομένου αλλά και του τρόπου εννοιολόγησής του.

Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται ανάπτυξη των τρόπων προσέγγισης και εμπειρικής μελέτης του πελατειακού φαινομένου στη Λατινική Αμερική από τη συναφή βιβλιογραφία. Συγκεκριμένα εξετάζονται οι τρόποι με τους οποίους ορίζεται το πελατειακό φαινόμενο (εννοιολόγηση), τις μεθοδολογίες που χρησιμοποιούν (τις μεταβλητές που θεωρούν σημαντικές, τις συσχετίσεις που προκύπτουν) αλλά και τα

συμπεράσματα στα οποία καταλήγουν σε σχέση με την εξήγηση του πελατειακού φαινομένου.

Τέλος στο τέταρτο κεφάλαιο γίνεται προσπάθεια σχεδιασμού ερευνητικού ερωτήματος. Ο σχεδιασμός φιλοδοξεί να ανιχνεύσει πελατειακά δίκτυα στην τοπική αυτοδιοίκηση και να απαντήσει στους λόγους ύπαρξης και διατήρησης τους στο πολιτικό σύστημα.

Κεφάλαιο 1. Η έννοια των σχέσεων Πατρωνείας-Πελατείας

Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρείται μία ενδεικτική επισκόπηση της συναφούς βιβλιογραφίας περί σχέσεων πατρωνίας-πελατείας, προκειμένου να καταγραφούν οι πλέον αντιπροσωπευτικές προσεγγίσεις και εννοιολογήσεις του εν λόγω φαινομένου. Η καταγραφή αυτή αποσκοπεί στην ανάδειξη των τυπικών και ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των σχέσεων, αλλά και των δικτύων, πατρωνίας-πελατείας ώστε, με τη σειρά τους, αυτά τα χαρακτηριστικά να οριστούν ως μεταβλητές σε μια εμπειρική διερεύνηση του πελατειακού φαινομένου.

Το πελατειακό φαινόμενο, κατά κανόνα, δομείται πάνω στο δίπολο πάτρωνα-πελάτη. Τι είναι πάτρωνας; Η λέξη προέρχεται από το λατινικό *patronus*, που στην αρχαία Ρώμη ήταν κάποιος πατρίκιος που απευθυνόταν σε συγκεκριμένο ακροατήριο, την *clientela* (πελατεία / πελάτες), που ήταν μια ομάδα ατόμων τα οποία συνδεόταν μεταξύ τους μέσω ενός ιερού κώδικα συμπεριφοράς. Οι πελάτες ήταν ελεύθεροι, όχι δούλοι, στους οποίους προσφερόταν εργασία και, κυρίως, πολιτική προστασία [Wolfgang Muno, 2010 : 3].

Η σχέση πατρωνίας - πελατείας ορίζεται, συνήθως, ως σχέση εκούσιας διπολικής ανταλλαγής ανάμεσα σε κοινωνικούς φορείς άνισης κοινωνικής και οικονομικής ισχύος. Στηρίζεται στην αμοιβαία ανάληψη υποχρεώσεων παροχής ορισμένων αγαθών ή/και υπηρεσιών χωρίς, ωστόσο, το πλέγμα αυτό να εντάσσεται σε ένα δεδομένο έννομο ή οπωσδήποτε θεσμοθετημένο σύστημα αξιολογικών κανόνων συμπεριφοράς και αντίστοιχων κυρώσεων [Κ. Τσουκαλάς, 1977:76].

Ο ιστορικός Richard Graham χαρακτήρισε τις πελατειακές σχέσεις ως μια διάδραση με σκοπό το ίδιο όφελος. Μάλιστα, την διάδραση αυτή την χαρακτηρίζει ως μετεξέλιξη της αρχής «take there, give here» (παίρνεις εκεί, δίνεις εδώ), επιτρέποντας

στους πελάτες και στους πάτρωνες να επωφελούνται από αυτή την αμοιβαία σχέση [Richard Graham στο Luis Roniger , 2004 :253].

Ο Vincent Lemieux υποστηρίζει ότι το δίπολο πάτρωνα – πελάτη, με την είσοδο του στο πελατειακό σύστημα, υφίσταται μια ταυτόχρονη μεταμόρφωση της υφιστάμενης, μέχρι τότε, θέσης του. Ο πελάτης παραιτείται από την αυτονομία του ως πολίτης ενώ ο πάτρωνας χάνει μέρος της εξουσίας που κατέχει ως εκ της θέσης του. Κατά συνέπεια, ο πελάτης φαίνεται να αποκτά μέρος της ισχύος του πάτρωνα ενώ ο πάτρωνας, δίνοντας μέρος της ισχύος του, τείνει να ενισχύσει περαιτέρω τη θέση του [Vincent Lemieux στο Luis Roniger , 2004 :253].

Εκτός από τα δύο διακριτά υποκείμενα που εμπλέκονται στις σχέσεις πατρωνίας-πελατείας, η έρευνα έχει στρέψει το ενδιαφέρον της και στο αντικείμενο αλλά και τις εκβάσεις από αυτή την διάδραση. Έτσι, οι σχέσεις πατρωνίας-πελατείας σχετίζονται άμεσα, αφενός με την πρόσβαση κάποιων σε δημόσια ή οιονεί δημόσια αγαθά και αφετέρου, με τον αποκλεισμό κάποιων άλλων, με ουσιώδες αντάλλαγμα/αντίτιμο την ψήφο ή άλλου είδους πολιτική υποστήριξη. Τα αγαθά αυτά μπορεί να προσλάβουν ποικίλες και διαφορετικές μορφές και η πρόσβαση σε αυτά, ή ο αποκλεισμός από αυτά, γίνεται παραθεσμικά καθώς διατίθενται εκτός του επίσημου θεσμικού πλαισίου, ενώ συχνά το γνώρισμα αυτό θεωρείται σημάδι διαφθοράς είτε των κυβερνήσεων είτε συνολικών καθεστώτων [Wolfgang Muno , 2010 : 4].

Συχνά η σχέση μεταξύ πάτρωνα και πελάτη δεν είναι άμεση αλλά μεσολαβείται από «τρίτα» πρόσωπα. Στην περίπτωση αυτή ο συνεκτικός κρίκος μεταξύ πάτρωνα και πελάτη είναι ο μεσίτης. Έτσι, η δυάδα εξελίσσεται σε τριάδα, αλλά η δυαδική σχέση στον πυρήνα δεν παύει να υφίσταται, καθώς ο μεσίτης είναι συνήθως ο πελάτης του πάτρωνα ενώ ο ίδιος γίνεται φορέας των ιδιοτήτων του πάτρωνα για τους πελάτες στο κάτω μέρος της πυραμίδας.

Η διαφορά μεταξύ ενός προστάτη και ενός μεσίτη είναι ότι ο μεσίτης δεν έχει κανέναν έλεγχο στους πόρους, αφού παίρνει μόνο ένα μέρος των πόρων που οι πάτρωνες μπορεί να διανέμουν στους πελάτες.

Αυτή η «τριγωνική» σχέση μπορεί να καλύψει πολλά επίπεδα, με αποτέλεσμα να σχηματοποιείται μια πελατειακή πυραμίδα με ιεραρχική οργάνωση, ένα ιεραρχικό δίκτυο. Σε αυτό το δίκτυο, οι πελάτες συνήθως δεν έχουν καμία σχέση μεταξύ τους. Είναι πιθανό να υπάρχει κάποια συγγένεια ανάμεσα στους πελάτες και, μερικές φορές, ολόκληρες οικογένειες είναι πελάτες του πάτρωνα, αλλά αυτό είναι μάλλον η εξαίρεση παρά ο κανόνας [Wolfgang Muno, 2010: 4].

Στο εσωτερικό αυτής της διευρυμένης μορφής πελατειακού δικτύου, που έχει τη μορφή πυραμίδας, οι θέσεις είναι ιεραρχημένες καθώς στην κορυφή βρίσκεται ο πάτρωνας, στο κάτω μέρος οι πελάτες και μεταξύ τους ο μεσίτης. Όσο μεγαλώνει η πυραμίδα-δίκτυο μπορεί να υπάρχουν αρκετά επίπεδα μεσιτών. Οι μεσίτες που έχουν άμεση επαφή με τους πελάτες ονομάζονται μεσίτες πρώτης τάξης. Στην πράξη, οι μεσίτες τις περισσότερες φορές μεταμορφώνονται σε προστάτες των πελατών. Λαμβάνουν πόρους από τον πάτρωνα και τους διανέμουν κατά τη διακριτική τους ευχέρεια στους πελάτες με αποτέλεσμα ο πελάτης να νιώθει ότι χρωστάει στο μεσίτη και όχι στον πάτρωνα.

Μολονότι δεν υπάρχει ένας και μόνο ένας γενικά αποδεκτός ορισμός των σχέσεων πατρωνίας-πελατείας, η ανάλυση της μορφής αυτής της σχέσης μας επιτρέπει, σε αυτό το σημείο, να προχωρήσουμε στην καταγραφή ορισμένων βασικών χαρακτηριστικών της. Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι:

- α) Η σχέση είναι δυαδική
- β) Η σχέση είναι ασύμμετρη
- γ) Η σχέση αυτή είναι προσωπική και διαρκής

δ) Η σχέση είναι αμοιβαία

ε) Η σχέση αυτή είναι προαιρετική–εκούσια

α) Δυαδική

Οι σχέσεις πατρωνίας-πελατείας είναι μία μορφή κοινωνικής σχέσης μεταξύ δύο ατόμων, του πάτρωνα και του πελάτη. Ως εκ τούτου, είναι δυαδική. Ο πάτρωνας είναι ένα υποκείμενο που, από τη θέση που κατέχει, ελέγχει ορισμένους πόρους, όπως χρήματα, αγαθά, πρόσβαση σε θέσεις απασχόλησης κλπ. Αυτοί οι πόροι είναι διαθέσιμοι για τον πελάτη υπό ορισμένους όρους και προϋποθέσεις. Σε αντάλλαγμα, ο πελάτης οφείλει να δώσει τους δικούς του «πόρους» για τον πάτρωνα: κατά κανόνα εκλογική υποστήριξη. Αυτή η σχέση ανταλλαγής και αμοιβαίου οφέλους δεν εξαλείφει, πάντως, την αρχικά προσωποπαγή επαφή μεταξύ πάτρωνα και πελάτη. Η δυαδική αυτή σχέση, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις εκείνες που ο πάτρωνας έχει διευρυμένη και πολυπληθή πελατεία, διαμεσολαβείται από τον μεσίτη.

β) Ασύμμετρη

Η σχέση μεταξύ του προστάτη και του πελάτη είναι πάντα ασύμμετρη. Αυτό σημαίνει ότι πρόκειται για μία κάθετη ιεραρχική σχέση. Ο πάτρωνας είναι αυτός που έχει την αποκλειστική πρόσβαση στους πόρους και, για το λόγο αυτό, έχει και την πρωτοβουλία των κινήσεων. Ο πάτρωνας ελέγχει υλικούς και άυλους πόρους, κάτι που ο πελάτης δεν μπορεί να κάνει. Οι Medina και Stokes τονίζουν αυτή την εξουσία του ελέγχου από τον πάτρωνα και κάνουν λόγο για ένα «μονοπώλιο» πρόσβασης [Medina and Stokes στο Wolfgang Muno, 2010: 6]. Σύμφωνα με τους ίδιους συγγραφείς, αυτή η μονοπωλιακή κατάσταση συναντάται συνήθως σε απομακρυσμένες αγροτικές περιοχές

και όχι σε αστικά ή ημιαστικά κέντρα. Στα τελευταία παρατηρούμε ολιγοπώλιο πρόσβασης, δηλαδή περισσότερους πάτρωνες να νέμονται τους πόρους και την εξουσία, με αποτέλεσμα κάποιες φορές τον ανταγωνισμό μεταξύ τους για την άγρα πελατών. Η έμφαση στην ασυμμετρία υπογραμμίζει την εξάρτηση του πελάτη. Από την άποψη αυτή, ο πάτρωνας κατέχει μια θέση εξουσίας .

γ) Προσωπική και διαρκής

Η σχέση μεταξύ πάτρωνα και πελάτη είναι στην αφετηρία της προσωπική. Πάτρωνας και πελάτης γνωρίζονται και εμπιστεύονται ο ένας τον άλλο. Μερικές φορές, η σχέση αυτή περιλαμβάνει και το στοιχείο της κληρονομικότητας καθώς, τόσο ο πάτρωνας όσο και ο πελάτης, κληρονομούν και κληροδοτούν την θέση τους στο πελατειακό δίκτυο. Αυτό ήταν χαρακτηριστικό των παραδοσιακών κοινωνιών. Η έλλειψη του προσωπικού στοιχείου και του στοιχείου της συνέχειας οδηγεί, με την πάροδο του χρόνου, στην παρακμή αυτού του προσωποπαγούς στοιχείου της αμεσότητας. Σε ένα παγιωμένο πελατειακό δίκτυο, αντίθετα, η σχέση πάτρωνα και πελάτη είναι στενή, εξελίσσεται και ενδυναμώνεται με την πάροδο του χρόνου .

δ) Αμοιβαία

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η αμοιβαία ανταλλαγή των υλικών ή άυλων αγαθών είναι ένα από τα πλέον ουσιώδη γνωρίσματα της μορφής των σχέσεων πατρωνίας-πελατείας. Το γεγονός ότι η ίδια η μορφή αυτών των σχέσεων είναι κάθετη και ιεραρχημένη δεν αναιρεί το χαρακτηριστικό γνώρισμα της αμοιβαιότητας ως προς τις ανταλλαγές μεταξύ πάτρωνα και πελάτη ή πελατών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο εντυπωσιακός κατάλογος των «αγαθών» που προσφέρονται στους ψηφοφόρους/πελάτες στην περίπτωση του Μεξικού, προκειμένου να εξασφαλιστεί η πολιτική στήριξη προς τους

πάτρωνες. Ο κατάλογος αυτός περιλαμβάνει από χρήματα, πουκάμισα, μολύβια, αναπτήρες, μέχρι βασικά είδη διατροφής όπως τρόφιμα, φρούτα, λαχανικά ή ακόμα και πλυντήρια, τσιμέντο, χαρτόνι, άμμο, φτυάρια, αξίνες, μαχαίρια, σωλήνες, λιπάσματα, σπόρους, κοτόπουλα, αγελάδες και πρόβατα. Από την άλλη μεριά, στην περίπτωση της Αργεντινής, στους σχετικούς καταλόγους συμπεριλαμβάνονται ακόμα και πληρωμές λογαριασμών. Δίπλα σε αυτόν τον εντυπωσιακό κατάλογο των διαφορετικών υλικών αγαθών, μπορούμε να αναφέρουμε την πρόσβαση στις δημόσιες υπηρεσίες, όπως η υγειονομική περίθαλψη, η στέγαση, θέσεις εργασίας στο δημόσιο, νομική βοήθεια, κλπ. Οι πελάτες που αποδέχονται και χρησιμοποιούν τους πόρους αυτούς προσφέρουν τους δικούς τους σε αντάλλαγμα. Στις περισσότερες των περιπτώσεων το αντάλλαγμα αυτό είναι η πολιτική υποστήριξη του πάτρωνα με τη μορφή της ψήφου, ενώ συναντάμε και περιπτώσεις που το αντάλλαγμα παίρνει ακόμα και τη μορφή εθελοντικής εργασίας.

ε) Η σχέση αυτή είναι προαιρετική – εκούσια

Το ζήτημα της εθελοντικής εισόδου στη σχέση είναι ένα ζήτημα που χρειάζεται περαιτέρω διερεύνηση. Η έξοδος από ένα δίκτυο πατρωνίας-πελατείας συχνά προσδιορίζεται από την «εξόφληση των υποχρεώσεων» εκ μέρους του πελάτη ή την «αθέτηση υποσχέσεων» εκ μέρους του πάτρωνα. Η αβεβαιότητα του μέλλοντος επιβάλλει στον πελάτη να τηρήσει τις δεσμεύσεις του. Υπό αυτή την έννοια, έχουμε μια εθελοντική, ορθολογική σχέση με αμοιβαίο όφελος.

Όπως είδαμε παραπάνω, η σχέση είναι ασύμμετρη και ιεραρχημένη εξαιτίας της αποκλειστικής πρόσβασης στους πόρους, η οποία άλλωστε δίνει δύναμη και εξουσία στον πάτρωνα. Πόσο εύκολο είναι, λοιπόν, σε κάποιον να αποχωρήσει από την σχέση ερχόμενος αντιμέτωπος με τον κοινωνικό εξοστρακισμό ή ακόμα και με τη βία;

Υποθετικά, ίσως όλοι οι πελάτες μπορούν να έχουν μαζί την εξουσία να το πράξουν. Αυτό, όμως, θα απαιτούσε μια συλλογική οργάνωση των πελατών, η οποία στην πραγματικότητα δεν υπάρχει ή είναι δύσκολο να επιτευχθεί γιατί, όπως αναφέραμε παραπάνω, η σχέση είναι δυαδική και προσωπική. Μάλλον μπορούμε να μιλήσουμε για «υποχρεωτικά εθελοντική» συμμετοχή αφού ο πελάτης, αν δεν ενταχθεί στο δίκτυο, αυτόματα αποκλείεται από τους πόρους.

Οι εξηγήσεις που έχουν δοθεί μέχρι σήμερα για τη γένεση και διατήρηση του φαινομένου των σχέσεων πατρωνίας-πελατείας εδράζονται σε θεωρητικές παραδόσεις που εστιάζουν την προβληματική τους στο ζήτημα της ανάπτυξης, είτε αυτή είναι οικονομική είτε πολιτική ή αναφέρεται, κοινωνιολογικά πλέον, στις οπισθοδρομικές δομές των «παραδοσιακών» κοινωνιών. Έτσι, δεν είναι τυχαίο ότι οι πρώτες προσεγγίσεις στις πελατειακές σχέσεις έγιναν κυρίως από ανθρωπολόγους, και εστίαζαν κυρίως σε υποανάπτυκτες κοινωνίες, θεωρώντας ότι, τόσο ο εκδημοκρατισμός αυτών των κοινωνιών όσο και η οικονομική ανάπτυξη θα οδηγούσαν στον περιορισμό, τη συρρίκνωση και ίσως την εξάλειψη αυτού του φαινομένου.

Πράγματι, το φαινόμενο συναντάται σε αγροτικές κοινωνίες ή σε περιόδους μετανάστευσης αγροτικών πληθυσμών προς τα μεγάλα αστικά κέντρα. Η εσωτερική μετανάστευση ήταν αυτή που καθιστούσε τον πελάτη έρμαιο/αιχμάλωτο του πάτρωνα και του πελατειακού δικτύου. Το πελατειακό δίκτυο ήταν αυτό που λειτουργούσε μεσιτικά φέρνοντας τον πελάτη στην διανομή των κρατικών πόρων, με αντάλλαγμα την πολιτική στήριξη στον πάτρωνα [Luis Roniger, 2004: 356].

Ωστόσο, είναι κοινώς παραδεκτό σήμερα ότι το φαινόμενο των σχέσεων πατρωνίας-πελατείας εντοπίζεται ακόμα και σε αναπτυγμένες δημοκρατίες, στις οποίες συχνά οι σχέσεις αυτές ανάγονται σε πρότυπο κοινωνικής ανταλλαγής και πολιτικής κινητοποίησης, στο βαθμό που η πολιτικοποίηση του ατόμου γίνεται μέσα από δίκτυα

πελατείας. Στις περιπτώσεις αυτές, το πελατειακό δίκτυο μπορεί να διεισδύσει ακόμα και στις οργανωτικές δομές των πολιτικών κομμάτων.

Ο Jonathan Hopkin διαχωρίζει ιστορικά τις πελατειακές σχέσεις σε πελατειακές σχέσεις «προυχόντων» και παραδοσιακά πελατειακά δίκτυα υποανάπτυκτων κοινωνιών, αφενός, και σε «νέες» πελατειακές σχέσεις που ακολουθούν τον εκσυγχρονισμό των κοινωνιών, αφετέρου [Jonathan Hopkin, 2006: 3]. Σύμφωνα με αυτόν τον συγγραφέα, η πιο σημαντική διαφορά συνίσταται στο ότι, στις «παραδοσιακές» πελατειακές σχέσεις, η σχέση πάτρωνα-πελάτη είναι σταθερή και προβλέψιμη, ενώ, στην δεύτερη περίπτωση, η σχέση πάτρωνα-πελάτη διαμεσολαβείται από τον γραφειοκρατικό μηχανισμό του κόμματος. Αυτό καθιστά την σχέση περισσότερο χαλαρή και λιγότερο προβλέψιμη.

Γενικότερα στην προσέγγισή του, ο Jonathan Hopkin διαχωρίζει τις παλαιές από τις νέες πελατειακές σχέσεις και διακρίνει, μεταξύ άλλων, χαρακτηριστικά όπως αυτά που περιγράφονται στον παρακάτω πίνακα¹

¹ Πηγή : Jonathan Hopkin, 2006 : 9

Παλαιές πελατειακές σχέσεις	Νέες πελατειακές σχέσεις
Προβλεψιμότητα	Λιγότερη προβλεψιμότητα
Στενές διαπροσωπικές σχέσεις πελάτη με πάτρωνα ή το μεσίτη	Χαλαρή σχέση lobby με γραφειοκρατικό μηχανισμό κόμματος
Αναπτυσσόμενες κοινωνίες και οικονομίες	Αναπτυγμένες κοινωνίες και οικονομίες
Άμεσα προνόμια	Έμμεσα προνόμια
Είδος προνομίων: φαγητό, χρήματα κλπ.	Είδος προνομίων: θέσεις εργασίας στο δημόσιο, προνομιακές νομοθετικές ρυθμίσεις κλπ.

Συνοψίζοντας τις μέχρι τώρα παρατηρήσεις μας στο κεφάλαιο αυτό, μπορούμε, κατ' αρχάς, να υποστηρίξουμε ότι, ως προς την αμιγώς εμπειρική της διάσταση, η έννοια των σχέσεων πατρωνίας-πελατείας μπορεί να μελετηθεί είτε ως προς τη μορφή της, και κατ' επέκταση ως προς τα στοιχεία του ορισμού της, δηλαδή τις αναλυτικές της ιδιότητες, είτε σε ένα πλαίσιο τυπολογίας αυτής της μορφής με βασικό κριτήριο το στάδιο ανάπτυξης της κοινωνίας και ειδικότερα του πολιτικού συστήματος, στο οποίο ευρίσκεται.

Σε σχέση με τη μορφή της, η έννοια των σχέσεων πελατείας-πατρωνείας μπορεί να εξεταστεί εμπειρικά με βάση τις ακόλουθες μεταβλητές:

- 1) Την ταυτότητα και το πλήθος των υποκειμένων: πάτρωνας, πελάτες, μεσίτης
- 2) Το είδος και το πλήθος των ανταλλαγμάτων
- 3) Τη διάρκεια της σχέσης

- 4) Το γεωγραφικό εύρος του πελατειακού δικτύου
- 5) Τις δυνατότητες εισόδου ή/και εξόδου από αυτό
- 6) Την ύπαρξη ή μη θεσμικής διαμεσολάβησης του δικτύου, όπως, για παράδειγμα, την περίπτωση που το δίκτυο πατρωνίας-πελατείας είναι ενταγμένο στο ευρύτερο πλαίσιο μιας κομματικής οργάνωσης
- 7) Το βαθμό που το δίκτυο είναι κλειστό ή ανοικτό

Η εμπειρική διερεύνηση και μελέτη της μορφής των σχέσεων ή του δικτύου πατρωνίας-πελατείας αποτελεί λογική προϋπόθεση για την περαιτέρω ένταξή της σε έναν ιστορικό τύπο, όπως αυτοί που προαναφέραμε, με βασικό κριτήριο όχι μόνο το επίπεδο οικονομικής ή κοινωνικής ανάπτυξης αλλά, κυρίως, το επίπεδο ανάπτυξης του ίδιου του πολιτικού συστήματος.

Κεφάλαιο 2. Μελέτη των σχέσεων Πατρωνείας-Πελατείας στην Ελλάδα

Στο πρώτο κεφάλαιο, κατά την ανάλυση της έννοιας των σχέσεων πατρωνίας-πελατείας, διαπιστώσαμε από την επισκόπηση της βιβλιογραφίας ότι:

α) Οι σχέσεις πατρωνίας – πελατείας εξετάζονται ή δύνανται να εξεταστούν με βάση την μορφή (δυναδική, ασύμμετρη κλ.) και το πλήθος των υποκειμένων (πάτρωνας, μεσίτης, πελάτης).

β) Σε σχέση με τον ιστορικό χρόνο ταξινομούνται σε «παραδοσιακές σχέσεις προυχόντων» και σε «νέες πελατειακές σχέσεις » που ακολουθούν την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη.

Στο παρόν κεφάλαιο θα επιχειρήσουμε επισκόπηση ενδεικτικής βιβλιογραφίας, σχετικής με την μελέτη του «φαινομένου» στην Ελλάδα, με κύριο ζητούμενο το αν οι επιμέρους αναλύσεις εντάσσονται στις προαναφερθείσες κατηγορίες. Σε αντίθετη περίπτωση θα γίνει προσπάθεια καταγραφής της γενικότερης προβληματικής.

2.1. Κ. Τσουκαλάς: *Το πρόβλημα της πολιτικής πελατείας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*

Ο συγγραφέας στις εισαγωγικές παρατηρήσεις του, στο κείμενο αυτό, αναγνωρίζει την έλλειψη μιας ευρείας πραγματολογικής βάσης για την ανάλυση της πολιτικής ζωής του 19^{ου} αιώνα. Σκοπός του δεν είναι η συμβολή στην κάλυψη τα κενών αυτών, αλλά η διατύπωση ερωτημάτων και υποθέσεων με «αφορμή την πρόσφατη σχετικά εισβολή της έννοιας της «πολιτικής πελατείας» που χρησιμοποιείται κατά κόρον εδώ και λίγα χρόνια για το χαρακτηρισμό του ελληνικού πολιτικού συστήματος το 19^ο αιώνα.» [Κ.Τσουκαλάς, 1977:75]. Υποστηρίζει ότι η έννοια της «πελατείας» απορρέει από την, ολοένα, εντεινόμενη προσπάθεια των πολιτικών επιστημόνων να μελετήσουν τα προβλήματα εξουσίας που παρουσιάζονται σε υποανάπτυκτες, πολιτικά και

οικονομικά, κοινωνίες. Οι σχέσεις εξουσίας, ως σχέσεις πάτρωνα–πελάτη, προέρχεται από την κοινωνική ανθρωπολογία. Απορρέει από την διαπίστωση αυτή ότι στις υποανάπτυκτες κοινωνίες η εξουσία αποκρυσταλλώνεται σε ένα σύστημα προσωπικών σχέσεων.

Στέκεται κριτικά στην αναγωγή της έννοιας της πελατείας σε γενική, χαρακτηρίζοντάς την μεθοδολογικά απαράδεκτη, λόγω του κινδύνου οι γενικεύσεις αυτές να αποβούν αποπροσανατολιστικές για την πολιτική επιστήμη και κοινωνιολογία. Στο πλαίσιο αυτό, αναφέρει τους Jean Meynaud, Keith Legg και John Campbell, σημειώνοντας ότι τα έργα τους, παρά την μεγάλη αξία που έχουν, μπορούν να αποβούν παραπλανητικά στο μέτρο που οι ερμηνείες τους περιορίζουν την προβληματική τους στις λειτουργικές εκφάνσεις των πολιτικών συμπεριφορών [Jean Meynaud , Keith Legg , John Campbell, στο Κ.Τσουκαλάς, 1977:78].

Εν συνεχεία προτείνει ένα ερμηνευτικό πλαίσιο σε σχέση με την γέννηση και την εξέλιξη των πελατειακών σχέσεων, επισημαίνοντας δυο απ' τις βασικές ιστορικές τους συνιστώσες:

- 1) Τις κυρίαρχες μορφές δόμησης της άρχουσας τάξης
- 2) Τους 'εισαγόμενους' πολιτειακούς θεσμούς

Όσο αναφορά τις κυρίαρχες μορφές δόμησης της άρχουσας τάξης, το οικονομικό πλεόνασμα το διαχειριζόταν το νεόδμητο ελληνικό κράτος. Δεν υπήρχαν μεγάλες ιδιοκτησίες, αφού οι κοτζαμπάσηδες δεν κατάφεραν να κάμψουν την σθεναρή αντίσταση του Καποδίστρια και να οικειοποιηθούν τις εθνικές γαίες, παρά μόνο σε ελάχιστες περιπτώσεις. Τις τελευταίες ελπίδες των προυχόντων και των αρχοντικών στρωμάτων, που είχαν δημιουργηθεί τα τελευταία χρόνια της τουρκοκρατίας, για διατήρηση των «αυτόνομων φέουδών» τους, έσβησε ο Όθωνας που, σε συνέχιση της πολιτικής του Καποδίστρια, ενδυνάμωσε την κεντρική κρατική εξουσία. Έχουμε,

λοιπόν, έλλειψη άρχουσας τάξης και ανυπαρξία σχέσεων εκμετάλλευσης, χαρακτηριστικό των ανεπτυγμένων οικονομικά κρατών του 19^{ου} αιώνα.

Σε συνέχεια των παραπάνω βλέπουμε την αποτυχία των εισαγόμενων πολιτειακών θεσμών που σε άλλα νεόδμητα κράτη είχαν επιτυχία. Στην Ελλάδα του 1832 η κατάσταση ήταν τελείως διαφορετική. Ο λόγος ήταν απλός: αυτοί οι αστικοί θεσμοί είχαν δημιουργηθεί σε κράτη που οι παραγωγικές δυνάμεις και τάξεις δεν είχαν καμιά σχέση με αυτές της Ελλάδας. Άρα δεν μπορούσαν να έχουν την ίδια κοινωνική λειτουργία, αφού εξέφραζαν τελείως διαφορετικές πραγματικότητες. Ενώ στην Ελλάδα του 1864 είχαμε την καθιέρωση του καθολικού δικαιώματος της ψήφου, στην Ευρώπη οι εκλογικοί περιορισμοί προάσπιζαν την μονοπώληση της πολιτικής δύναμης από τους γαιοκτήμονες και την άρχουσα αστική τάξη [Κ.Τσουκαλάς, 1977:85].

Δύο από τις βασικές λειτουργίες του κράτους, μισθοδοσίες και φορολογία αφενός, και το δικαίωμα της καθολικής ψηφοφορίας, αφετέρου, αποτελούν τα βασικά αίτια της συγκρότησης των πελατειακών σχέσεων στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα. Το καθολικό δικαίωμα της ψήφου έδινε, στον οποιονδήποτε, την δυνατότητα διαπραγμάτευσης προσωπικών διεκδικήσεων, προκειμένου να συμπεριληφθεί στην διανομή του οικονομικού πλεονάσματος απ' το κράτος. Η μη-πληρωμή φόρων ή γεώμορου, η διατήρηση μιας θέσης στο δημόσιο, ήταν τα ανταλλάγματα που είχε στην διάθεσή το πολιτικό προσωπικό, προκειμένου να καταφέρνει να διατηρεί την εξουσία του. Η απουσία κομμάτων με ιδεολογικό προσανατολισμό καθιστούσε την κομματική πειθαρχία συνάρτηση περισσότερο προσωπικών, παρά ιδεολογικών, δεσμεύσεων.

2.2. Ν. Μουζέλης: *Ταξική δομή και σύστημα πολιτικής πελατείας- Η περίπτωση της Ελλάδας*

Στο κείμενο αυτό εξετάζονται ορισμένες πλευρές της σχέσης ανάμεσα στην ταξική δομή και το σύστημα της πολιτικής πελατείας στην σύγχρονη Ελλάδα. Ειδικότερα γίνεται προσπάθεια

1) Διατύπωσης κατευθυντήριων γραμμών με τις οποίες η σχέση αυτή θα μπορούσε να συγκροτηθεί εννοιολογικά.

2) Σκιαγράφησης του τρόπου με τον οποίο η σχέση τάξης πολιτικής πελατείας διατηρήθηκε στην ιστορική διαδρομή του ελληνικού καπιταλισμού [N. Μουζέλης, 1977 :115].

Υποστηρίζει ότι, μέχρι τότε, λειτουργιστές και ανθρωπολόγοι, μελετώντας το σύστημα της πολιτικής πελατείας, δεν καταφέρνουν να θέσουν σωστά το ζήτημα των τάξεων, αφού στην πραγματικότητα αντικαθιστούν την ταξική ανάλυση με την μελέτη της κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Τείνουν, δηλαδή, να μετατρέψουν τις κοινωνικές τάξεις σε συνάθροιση ατομικών χαρακτηριστικών μέσα στα όρια της κοινότητας ή στα πλαίσια εθνικού επιπέδου. Από την άλλη μεριά, οι μαρξιστές με την εμμονή τους στη «συνειδητή δράση» των τάξεων, τις παρουσιάζουν σαν θεότητες που χειραγωγούν τους πάντες στην κοινωνική σκηνή [Κορδάτος/Ψειρούκης στο N. Μουζέλης, 1977:121]. Ως αποτέλεσμα, αρνούνται ότι σε κάποιες κοινωνίες οι πολιτικές διαιρέσεις συνδέονται, όχι με ταξικούς δεσμούς, αλλά με διαιρέσεις κάστας, έθνους ή πατρωνίας.

Ο Μουζέλης, στα πλαίσια της κοινωνιολογίας της ανάπτυξης, συσχετίζει τον καπιταλισμό με τα συστήματα πελατείας. Εξετάζει τις διαλεκτικές σχέσεις μεταξύ «οριζόντιων» (ταξικών) και «κάθετων» (πελατειακών) πολιτικών οργανώσεων στη διαδικασία της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Σε χώρες του ανεπτυγμένου καπιταλισμού οι «κάθετοι» μηχανισμοί πολιτικής ενσωμάτωσης τείνουν να αντικαθίστανται με «οριζόντιους», δημιουργώντας συνθήκες για την παρακμή του συστήματος της

πολιτικής πελατείας. Όταν το κεφάλαιο διεισδύει σε ολόκληρη την οικονομία η αγροτική περιφέρεια χάνει τον αυτοδιατηρούμενο χαρακτήρα της, οι εργαζόμενες τάξεις εντάσσονται στην πολιτική διαδικασία, εμφανίζονται πολιτικά κόμματα και εργατικά σωματεία και όλα αυτά προωθούν συλλογικά ταξικά συμφέροντα.

Αντίθετα, σε κοινωνικούς σχηματισμούς όπου ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής δεν έχει επιβάλει την κυριαρχία του, οι συνθήκες δεν βοηθούν στη δημιουργία και θεσμοποίηση ταξικών, οριζόντιων οργανώσεων και ομάδων πίεσης. Αυτό συμβαίνει επειδή οι τάξεις που μπορούν να οργανωθούν κατά «οριζόντιο» τρόπο είναι αριθμητικά ασήμαντες, το αστικό και αγροτικό προλεταριάτο αποτελεί μικρή μειονότητα, με αποτέλεσμα την ενίσχυση των πελατειακών δικτύων.

Η διαφορά ανάμεσα στους αναπτυγμένους και υπανάπτυκτους περιφερειακούς καπιταλιστικούς σχηματισμούς οφείλεται στο γεγονός πως, στον κυρίαρχο καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, τα αποτελέσματα της τεχνολογικής προόδου που πήγαιναν από τους δυναμικούς τομείς διαδίδονταν γρήγορα και στους υπόλοιπους τομείς της οικονομίας, πράγμα που είχε επωφελείς επιπτώσεις στην κατανομή του εισοδήματος, στην επέκταση των εσωτερικών αγορών κλπ. Ενώ, στους υπανάπτυκτους καπιταλιστικούς σχηματισμούς, ο αναπτυσσόμενος και τεχνολογικά προχωρημένος βιομηχανικός τομέας δεν μπορεί να μεταβιβάσει το δυναμισμό του και την υψηλή παραγωγικότητά του στους υπόλοιπους τομείς της οικονομίας.

Το 19^ο αιώνα, παρά την πλήρη ενσωμάτωση της χώρας στο παγκόσμιο σύστημα της αγοράς, η Ελλάδα ήταν ακόμα ένας προκαπιταλιστικός κοινωνικός σχηματισμός. Και στη γεωργία και στην βιομηχανία, καπιταλιστικές επιχειρήσεις ήταν ουσιαστικά ανύπαρκτες. Η έλλειψη εκβιομηχάνισης σήμαινε επίσης και την έλλειψη σοβαρών ανταγωνισμών ανάμεσα στα συμφέροντα των γαιοκτημόνων και τα συμφέροντα της εμπορικής ή αστικής τάξης. Επίσης όσοι ήταν ιδιοκτήτες γης είχαν κατά κανόνα κι

άλλες επενδύσεις, ήταν επομένως και έμποροι, άρα δεν υπήρχε νέα αστική τάξη. Επόμενο ήταν λοιπόν η πολιτική εξουσία να ήταν μονοπώλιο ολιγαρχικών οικογενειών (βλ. τζάκια) και τα πολιτικά κόμματα να ήταν απλές συνάξεις προσωπικοτήτων που ήταν επικεφαλής των δικτύων της πολιτικής πατρωνίας. Κατά συνέπεια, η κοινοβουλευτική διαμάχη δεν είχε σαν επίκεντρο τα προβλήματα που ανέκυπταν από τις ταξικές διαφορές, αλλά από τις προσωπικές διαμάχες για την κατανομή των «θέσεων» και των άλλων «απολαβών» που παρέχει η κατοχή της πολιτικής εξουσίας.

Όσο μεγάλωνε η έκταση της κρατικής διοίκησης, τόσο μεγάλωναν και τα συμφέροντα που ήταν εξαρτημένα από το σύστημα της πολιτικής πατρωνίας καθώς δημιουργούσε απασχόληση για πολλούς που εγκατέλειπαν την ύπαιθρο και που δεν μπορούσαν να απασχοληθούν στον ανύπαρκτο βιομηχανικό τομέα. Απόρροια αυτού το δυσανάλογο μέγεθος της ελληνικής γραφειοκρατίας σε σχέση με τους πόρους και τον πληθυσμό της χώρας. Επιπρόσθετα, η κακή διοίκηση, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι οι πολιτικοί θεσμοί που είχαν εισαχθεί δεν μπορούσαν να προσαρμοστούν στην προκαπιταλιστική υποδομή της Ελλάδας του 19^{ου} αιώνα, εξηγούν τη σχετική αυτονομία του ελληνικού κράτους σε σχέση με την ταξική δομή.

Ο συγγραφέας, συμπερασματικά, καταλήγει στο ότι «προϋπόθεση για την επιτυχή εξέταση του πελατειακού φαινομένου σε περιφερειακούς καπιταλιστικούς κοινωνικούς σχηματισμούς, είναι η απόρριψη της ανιστορικής–αταξικής λειτουργικής ανάλυσης της πολιτικής κοινωνιολογίας/ανθρωπολογίας και μερικών «οικονομιστικών» μαρξιστικών απόψεων, που τείνουν είτε να αποδίδουν ανθρωπομορφικά χαρακτηριστικά στις τάξεις, ή να παραγνωρίζουν το ότι σε καμιά κοινωνία δεν υπάρχει απόλυτη αντιστοιχία ανάμεσα στις ταξικές οροθετήσεις και τις πολιτικές πρακτικές» [Μουζέλης , 1977:150]. Στην περίπτωση της Ελλάδας, υποστηρίζει ότι η τελική επικράτηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής έκανε την σχέση ταξικών δομών

και πολιτικών πρακτικών άμεση και όχι έμμεση, όπως στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες.

2.3. Ν. Μουζέλης: Κοινοβουλευτισμός και Εκβιομηχάνιση στην ημι-περιφέρεια

Το βιβλίο αυτό του Ν. Μουζέλη αποτελεί μια συγκριτική μελέτη μεταξύ βαλκανικών και λατινοαμερικανικών κρατών, με τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Εισαγωγικά, ξεκινάει με την παραδοχή του ότι υπάρχουν συστηματικές διαφορές ανάμεσα στην δυτικοευρωπαϊκή καπιταλιστική ανάπτυξη και στην ανάπτυξη όλων εκείνων των κρατών που ανήκουν στην λεγόμενη ημι-περιφέρεια. Τον όρο ημι-περιφέρεια τον χρησιμοποιεί προκειμένου να διαχωρίσει ορισμένα κράτη που, σε αντίθεση με άλλα του τρίτου κόσμου, διακρίνονται για τα, σχετικά, προχωρημένα στάδια εκβιομηχάνισης και δημοκρατικής διακυβέρνησης [Ν.Μουζέλης, 1987 :19].

Το πελατειακό φαινόμενο στην Ελλάδα, μαζί με τον λαϊκισμό στην Αργεντινή, το εξετάζει ως τρόπο ένταξης στην πολιτική τον «συσσωματικό». Ο συσσωματικός τρόπος (κάθετος/εξαρτημένος) δεν κατάφερε να εξαλείψει τα χαρακτηριστικά της ολιγαρχικής περιόδου. Ως κύρια αιτία της «προβληματικής» μετάβασης στις ημι-περιφερειακές κοινωνίες, από τον ολιγαρχικό στον μεταολιγαρχικό κοινοβουλευτισμό, είναι ότι αυτό έγινε σε προβιομηχανικό πλαίσιο όπως δεν έγινε στις δυτικοευρωπαϊκές κοινωνίες. Στις «δυτικές» κοινωνίες το άνοιγμα του πολιτικού συστήματος έγινε με την εγκαθίδρυση βιομηχανικών καπιταλιστικών δομών, στο οικονομικό επίπεδο, και η συμμετοχή του κόσμου στην πολιτική διαδικασία έγινε μέσα από οριζόντιες αυτόνομες οργανώσεις (κόμματα, συνδικάτα) με τρόπο ενσωματικό. Εν ολίγοις, οι σχέσεις πατρωνίας πελατείας στις χώρες τις ημι-περιφέρειας είναι συνάρτηση της οικονομικής και πολιτειακής εξέλιξης της κοινωνίας. Τα δίκτυα της πατρωνίας έχουν

την τάση να διατηρούνται ακόμα μετά την ανάπτυξη του βιομηχανικού καπιταλισμού [Μουζέλης , 1987 :142].

2.4. Δ. Χαραλάμπης: *Πελατειακές Σχέσεις και Λαϊκισμός. Η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα*

Ο Δ. Χαραλάμπης παρουσιάζει στην μελέτη του την διαχρονική παρουσία και εξέλιξη των σχέσεων πατρωνίας – πελατείας, από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1980. Ως κύρια αίτια της γέννησης και αναπαραγωγής του πελατειακού φαινομένου αναγνωρίζει

- 1) Σε θεσμικό επίπεδο, την επιβολή κοινοβουλευτικών θεσμών που δεν αποτέλεσαν αίτημα κοινωνικών αγώνων αλλά μηχανισμό επιβολής κοινωνικής κυριαρχίας των προεστών του 19^{ου}
- 2) Σε οικονομικό επίπεδο, απουσιάζει ο κεφαλαιοκρατικός αναπαραγωγής οικονομικού πλεονάσματος, η πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο [Δ. Χαραλάμπης, 1989 : 27 - 28].

Αναλυτικότερα, αναγνωρίζει στο κοινοβουλευτικό σύστημα της Ελλάδας, όχι την κλασική έκφραση της εξισορρόπησης ετεροβαρών κοινωνικών δυνάμεων, αλλά μία μέθοδο επιβολής κυριαρχίας μιας κοινωνικής ομάδας στην άλλη. Αυτό ξεκινάει από την εποχή της ίδρυσης του Ελληνικού κράτους. Στην διαμάχη προυχόντων και ορθολογικής κεντρικής εξουσίας (Καποδίστριας, Όθωνας, κλπ.), με την υιοθέτηση του καθολικού εκλογικού δικαιώματος, κερδισμένες βγήκαν οι τοπικές ελίτ που εύκολα μπορούσαν να ελέγχουν το εκλογικό σώμα. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι, επειδή τα αστικά δικαιώματα δεν αποτέλεσαν αίτημα της κοινωνικής πάλης, δεν αποτελέσαν περιεχόμενο του δημοκρατικού συστήματος. Η ένταξη και η αναπαραγωγή της

κοινωνίας στην πολιτική θεμελιώθηκε στη βάση του πελατειακού συστήματος και των εξαρτήσεων, και όχι στην συμβολαιακή συναίνεση στη βάση της οποίας δομήθηκαν οι δυτικές κοινωνίες. Η συναίνεση πραγματώνεται εξωθεσμικά, μέσω των πελατειακών σχέσεων. Ως αποτέλεσμα, ενώ στο θεσμικό πλαίσιο του ελληνικού κράτους διακρίνουμε ένα ορθολογικό μοντέλο κυριαρχίας, αυτό περιθωριοποιείται δίνοντας την θέση του στον ανορθολογική έκφραση του πελατειακού μοντέλου αναπαραγωγής των κοινωνικών σχέσεων [Δ. Χαραλάμπης, 1989: 33].

Ερχόμενος στην μεταπολίτευση, ο Δ. Χαραλάμπης περιγράφει την μορφή της οικονομικής ανάπτυξης της Ελλάδας. Υποστηρίζει ότι η έντονη παρουσία του κράτους σε όλους τους τομείς παραγωγής οικονομικού πλεονάσματος (ιδιωτικούς και δημόσιους) δεν μπορεί να συνεχιστεί με τις υπάρχουσες συνθήκες. «Ο κρατικός μηχανισμός, μέσω των κομματικών και κυβερνητικών πρακτικών, αναδείχθηκε απλώς σε κεντρικό μηχανισμό αναπαραγωγής συναίνεσης στην βάση των ποικίλων επιδοτήσεων και της εξασφάλισης μη παραγωγικής απασχόλησης.» [Δ. Χαραλάμπης, 1989: 322] Η υπερδιόγκωση του πελατειακού κράτους έχει φέρει σε αδιέξοδο την αναπαραγωγή των μηχανισμών κυριαρχίας. Προφητικά, θα λέγαμε, αναφέρει ότι το πελατειακό σύστημα με την υπάρχουσα μορφή έχει εξαντλήσει τα όρια του.

2.5. Χρήστος Λυριντζής: *Political Parties in Post-Junta Greece: A Case of Bureaucratic Clientelism*

Τα ερωτήματα που ο Χ. Λυριντζής προσπαθεί να απαντήσει στο κείμενο αυτό, όπως ο ίδιος σχολιάζει, είναι ο βαθμός στον οποίο τα μεταπολιτευτικά κόμματα διαφέρουν από τα κατά βάση πελατειακά που κυριαρχούσαν μέχρι το '67, η μορφή την οποία τα κόμματα έχουν πάρει την τελευταία δεκαετία, καθώς και αν το '74 σηματοδότησε

όντως τη μετάβαση από τις προσωποποιημένες και πελατειακές, στις μαζικές κομματικές πολιτικές, αν δηλαδή η Ελλάδα απομακρύνθηκε από τον πελατειακό τρόπο πολιτικής διάρθρωσης μετά την μεταπολίτευση. Ανιχνεύει τις απαρχές του πελατειακού φαινομένου στο πολιτικό σύστημα της Ελλάδας, καθώς και την εξέλιξη του παράλληλα με την εξέλιξη του ίδιου του πολιτικού και κομματικού της συστήματος [Χρήστος Λυριντζής, 1984: 99].

Ξεκινώντας από την μεταπολεμική περίοδο, οι πελατειακές σχέσεις φαίνεται να φέρνουν καλύτερα αποτελέσματα από άλλες μορφές οργάνωσης που τα κόμματα, κατά καιρούς, προσπάθησαν να αξιοποιήσουν. Άλλοι λόγοι που επηρέασαν την ελληνική πραγματικότητα, πέραν απλώς των καλών αποτελεσμάτων που οι πελατειακές σχέσεις έφεραν, έχουν να κάνουν με τις εξωτερικές παρεμβολές, την οικονομική, κοινωνική και πολιτική εξάρτηση που επέφεραν. Το κυρίαρχο και παντοδύναμο κράτος έγινε αρωγός της ανάπτυξης, θαμπώνοντας τις ταξικές σχέσεις και αναπτύσσοντας κάθετες πελατειακές δομές. Η αξιοποίηση των κρατικών μηχανισμών για την διεύρυνση των πελατειακών δικτύων, σε συνδυασμό με τους αδύναμους θεσμούς, την φύση των μέχρι τότε κομμάτων, καθώς και την εναλλαγή μεταξύ ολοκληρωτικών και δημοκρατικών καθεστώτων, έκαναν τα κόμματα ανέκανα να γίνουν αυτόνομες, καλά οργανωμένες δυνάμεις και τα οδήγησε να επαναπαυτούν στις πελατειακές τους σχέσεις για την αναζήτηση πολιτικής υποστήριξης.

Μετά το '74 η πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από ιδεολογική ρευστότητα και οργανωτικό κατακερματισμό. Η δεξιά εκπροσωπείται από την Ν.Δ., ένα κόμμα υπό την ηγεσία του Κ. Καραμανλή, το οποίο, όμως, απομακρύνθηκε από τις πρακτικές της ΕΡΕ. Η Ν.Δ. δεν ακολούθησε αντικομμουνιστική πολιτική και υιοθέτησε μια προοδευτική κοινωνικοοικονομική στάση. Απέτυχε όμως να προωθήσει την νέα εικόνα της λόγω της έλλειψης μιας συνεπούς ιδεολογίας. Ο «φιζοσπαστικός

φιλελευθερισμός» τον οποίο ανακοίνωσε ο Κ. Καραμανλής, δεν έγινε ποτέ κατανοητός, λόγο της ασυνέπειας λόγων και πράξεων, αλλά και λόγο απουσίας μιας καλοστημένης μαζικής οργάνωσης. Το κόμμα βασίστηκε στο χάρισμα του Καραμανλή, αλλά παρέμεινε να ταλαντεύεται ανάμεσα στην προοδευτική ταυτότητα που ο Καραμανλής προσπαθούσε να του δώσει (ένα σύγχρονο κόμμα χωρίς πελατειακό δίκτυο αλλά έντονη μαζική οργάνωση) και την συνέχιση της παράδοσης της ΕΡΕ, με πελατειακή οργάνωση και προσωποκεντρικό χαρακτήρα. Με το κόμμα να είναι από την ίδρυσή του στην εξουσία, η ΝΔ παρέμεινε ένα κόμμα προσωπικοτήτων που βασιζόταν στους βουλευτές και τα πελατειακά τους δίκτυα για την επικοινωνία και την μαζική εκλογική του υποστήριξη.

Το ΠΑΣΟΚ ιδρύεται το '74 σαν σοσιαλιστικό κόμμα, ξεχωριστό και από το μέχρι τότε κέντρο αλλά και την παραδοσιακή αριστερά. Η μεγαλύτερη πρωτοπορία του κόμματος αυτού ήταν η οργάνωσή του. Για πρώτη φορά έχει ως βάση περισσότερο οριζόντιες τάσεις, αφού τα μέλη οργανώνονταν σε τοπικές μονάδες. Στο εσωτερικό του υπήρχε ένας μεγάλος αριθμός νέων πολιτικών προσώπων, οι οποίοι έφεραν στην πολιτική ζωή νέες πρακτικές και ιδέες, ενώ στο καταστατικό του αναφερόταν η εθνική συνέλευση ως το πιο ισχυρό όργανο του κόμματος, με την κεντρική επιτροπή να δρα σαν ηγετική μονάδα μεταξύ συνελεύσεων. Ειδική θέση είχαν μόνο ο Πρόεδρος του κόμματος και ο Γενικός Γραμματέας, με το δικαίωμα να διατυπώνουν το πρόγραμμα, να εφαρμόζουν πολιτικές, να επιβλέπουν και να συντονίζουν τα οργανωτικά θέματα. Για πρώτη φορά παρατηρείται έντονος οργανωτικός ακτιβισμός και, σε συνδυασμό με τα λαϊκιστικά στοιχεία που το κόμμα συγκέντρωσε, κατάφερε να κινητοποιήσει μεγάλους πληθυσμούς χωρίς την χρήση πελατειακού δικτύου. Το ΠΑΣΟΚ όμως, παρά την νίκη του στις εκλογές του '81 δεν έχει ξεφύγει πλήρως από τις παραδοσιακές πρακτικές, επιδίωξε την παγίωση της εξουσίας μέσω των πελατειακών δικτύων.

Είναι ξεκάθαρο πως, για τον συγγραφέα, τα κόμματα μετά το '74 διατηρούν χαρακτηριστικά πελατειακών σχέσεων, αφού ταιριάζουν ακόμα περισσότερο στον ορισμό της γραφειοκρατικής πατρωνίας από ότι παλαιότερα, όχι όμως ακολουθώντας τις πρακτικές του παρελθόντος. Οι μορφές των νέων στοιχείων που εμφανίζονται στο κοινωνικό και πολιτικό σύστημα φαίνονται περίπου να εξαντλούνται στις αλλαγές που έφερε το ΠΑΣΟΚ.

2.6. Δ. Σωτηρόπουλος : *Η κορυφή του πελατειακού κράτους*

Στο βιβλίο αυτό ο συγγραφέας επιχειρεί να συνδέσει τις σχέσεις πατρωνίας – πελατείας με την κάλυψη των θέσεων στην ανώτερη κεντρική διοίκηση του δημόσιου τομέα [Δ. Σωτηρόπουλος 2001 :10].

Ξεκινάει με την παραδοχή ότι στην Ελλάδα παρατηρείται ετεροβαρής υπερδιόγκωση του δημοσιοϋπαλληλικού τομέα στις ανώτερες βαθμίδες. Αιτία είναι η έλλειψη τυποποίησης των διαδικασιών πρόσληψης, ώστε η εκάστοτε κυβέρνηση να μπορεί να τις εκμεταλλεύεται πελατειακά.

Αναλυτικότερα, το νομικό πλαίσιο που διέπει την λειτουργία της δημόσιας διοίκησης στις ανώτερες κλίμακες δεν ρυθμίζεται από θεσμοθετημένες, νομικά, σταθερές, αλλά από συνεχώς μεταβαλλόμενες νομικές ρυθμίσεις, ανάλογες των αναγκών των εκάστοτε κυβερνήσεων. Το εύρος των πολιτικών διορισμών στην ανώτερη διοίκηση δεν είναι εκ των προτέρων προσδιορισμένο. Μόνιμες υπαλληλικές θέσεις έμεναν κενές, μέχρι τα κενά αυτά να καλυφτούν με απευθείας διορισμούς. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα την παρουσία πλεονάζοντος προσωπικού, αφενός, σε ορισμένους

τομείς και την έλλειψη, αφετέρου, σε άλλους. Το πελατειακό κράτος δεν είναι απαραίτητα, μεγάλο, αλλά ετεροβαρές.

Όσο αναφορά τον θεσμικό πλαίσιο που αφορούσε τις προσλήψεις στο δημόσιο, ο συγγραφέας αναφέρει τον νόμο Ν.1320/1983 που εισήγαγε τα λεγόμενα «κοινωνικά» κριτήρια. Αυτό ο νόμος υιοθετούσε μια διαδικασία συλλογής «μορίων», ανάλογα με το κοινωνικό προφίλ του ατόμου (οικογενειακή κατάσταση, εισόδημα κλπ.). Η διαδικασία αυτή καταργήθηκε με το νόμο 2190/1994, που προέβλεπε την διενέργεια εισαγωγικών διαγωνισμών υπό την επίβλεψη μιας ανεξάρτητης αρχής, του Ανώτατου Συμβουλίου Επιλογής Προσωπικού (Α.Σ.Ε.Π.). Η γενική εικόνα, όμως, είναι ότι, όποια νομοθετική ρύθμιση θεσπιζόταν για την απεξάρτηση των πελατειακών πρακτικών από τις προσλήψεις, συνοδευόταν και από την θεσμοθέτηση εξαιρέσεων. Για τις κυβερνήσεις μετά το 1974, το ζητούμενο δεν είχε να κάνει με τον εκσυγχρονισμό και την μεταρρύθμιση της κεντρικής διοίκησης του κράτους, αλλά με την διεύρυνση σ' αυτήν και τον απόλυτο έλεγχό της. Οι όποιες μεταρρυθμιστικές παρεμβάσεις έμεναν στα χαρτιά, αφού η κυβέρνηση αλλά και ο διοικητικός μηχανισμός δεν έδειχναν διατεθειμένοι να απολέσουν τα κεκτημένα προνόμιά τους. Ως αποτέλεσμα, διαφαίνεται μια αναγκαστική πολιτικοποίηση του υπαλληλικού προσωπικού, προκειμένου να έχει πελατειακή πρόσβαση στις ανώτερες διοικητικές θέσεις.

Ο τρόπος που διοικείται μια χώρα, σύμφωνα με τον συγγραφέα, επηρεάζει την ποιότητα δημοκρατίας. Στην περίπτωση των νεότερων δημοκρατιών με ισχυρά πολιτικά κόμματα και απουσία ισχυρών κοινωνικών οργανώσεων (συνδικάτα, κοινωνικών κινήσεων), υπάρχει κίνδυνος οι κρατικοί θεσμοί, όπως το κοινοβούλιο, τα κρατικά Μ.Μ.Ε. κλπ., αλλά και εν γένει ο δημόσιος τομέας, να κυριαρχούνται από κομματικά στελέχη (κομματοκρατία). Αποτέλεσμα, οι θεσμοί αυτοί ανταποκρίνονται λιγότερο

στις ανάγκες των πολιτών και περισσότερο σε αυτές των κυβερνήσεων [Σωτηρόπουλος, 2001:155].

2.7. Συμπέρασμα

Το ζητούμενο απ την επισκόπηση της, ενδεικτικής βιβλιογραφίας ήταν να δούμε αν οι επιμέρους αναλύσεις εξέτασαν τις σχέσεις πατρωνείας – πελατείας με βάση την μορφή και το πλήθος των υποκειμένων ή σε σχέση με τον ιστορικό χρόνο σε «παραδοσιακές σχέσεις προυχόντων» και σε «νέες πελατειακές σχέσεις» σε συνάρτηση με την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη.

Οι αναλύσεις των Τσουκαλά, Μουζέλη και Χαραλάμπη δεν προσεγγίζουν τις σχέσεις πατρωνείας- πελατείας μέσα από εμπειρική έρευνα, ώστε να τις μελετήσουν με βάση την μορφή ή τον ιστορικό χρόνο. Αναγνωρίζοντας την ύπαρξη του πελατειακού φαινομένου ως δεδομένη, αναζητούν τα αίτια γέννησης και διατήρησης του, στην περίοδο μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους.

Σε θεσμικό επίπεδο, οι εισαγωγή κοινοβουλευτικών θεσμών δυτικού τύπου δεν ήταν αίτημα κοινωνικού συμβολαίου αλλά απαίτηση των προυχόντων στην διαμάχη τους με το κεντρικό κράτος προκειμένου, ελέγχοντας το εκλογικό σώμα, να αποκομίζουν οφέλη απ' κεντρική εξουσία [Τσουκαλάς, 1977 και Χαραλάμπη, 1989].

Σε οικονομικό επίπεδο, στο νεόδμητο κράτος δεν υπήρχαν οι καπιταλιστικές δομές ή μεγαλοϊδιοκτησία γης, όπως στην Δυτική Ευρώπη. Ως αποτέλεσμα της έλλειψης αστικής τάξης, το κράτος ήταν αυτό που κατείχε και διένειμε το όποιο οικονομικό πλεόνασμα [Μουζέλης 1977 και 1987 και Τσουκαλάς, 1977].

Η συγκριτική ανάλυση του Λυριτζή μελετά το κατά πόσο τα κόμματα μετά τον μετασχηματισμό τους σε μαζικά, μετά την μεταπολίτευση, αποβάλλουν ή όχι τις πελατειακές πρακτικές της μεταπολεμικής περιόδου. Στην προσέγγιση αυτή περιγράφεται η μετάβαση από τις παραδοσιακές σχέσεις προυχόντων σε νέες πελατειακές σχέσεις γραφειοκρατικού τύπου. Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι τα κόμματα δεν απεμπόλησαν τις πελατειακές πρακτικές του παρελθόντος αλλά, εξαιτίας της μαζικοποίησής τους, τις διαμεσολάβησαν μέσω του κομματικού γραφειοκρατικού μηχανισμού τους [Λυριτζής, 1984].

Η μελέτη του Σωτηρόπουλου περιγράφει πως οι εκάστοτε κυβερνήσεις επανδρώνουν τις ανώτερες διοικητικές θέσεις του κεντρικού δημόσιου τομέα. Η μελέτη αυτή δεν είναι αποτέλεσμα πρωτογενούς εμπειρικής έρευνας [Σωτηρόπουλος, 2001]. Αναδημοσιεύει εμπειρικό υλικόν άλλων ερευνών, αλλά δεν μελετάει το φαινόμενο στον πυρήνα του. Η κατάληψη των ανώτερων θέσεων από κομματικά στελέχη αφορά, μάλλον, αυτό που σήμερα ονομάζουμε κομματοκρατία και όχι τις σχέσεις πατρωνίας - πελατείας. Αυτό που μπορούμε να κρατήσουμε είναι πως, η ύπαρξη χαλαρού θεσμικού πλαισίου μπορεί να εξυπηρετήσει αθέμιτες πρακτικές του κυβερνώντος κόμματος, έναντι των άλλων κομματικών σχηματισμών.

Κεφάλαιο 3. Η μελέτη των σχέσεων Πατρωνείας-Πελατείας σε επιλεγμένες χώρες της Λατινικής Αμερικής

Σε αυτό το κεφάλαιο θα επιχειρηθεί μία παρουσίαση ορισμένων εμπειρικών ερευνών του φαινομένου των σχέσεων πατρωνείας-πελατείας σε επιλεγμένες χώρες της Λατινικής Αμερικής. Η παρουσίαση αυτή αποσκοπεί στην εξαγωγή συμπερασμάτων, τα οποία στη συνέχεια θα χρησιμεύσουν στο σχεδιασμό της έρευνας με την οποία θα ασχοληθώ στο επόμενο κεφάλαιο. Ωστόσο, πριν από τη παρουσίαση αυτή, θεώρησα χρήσιμο και αναγκαίο να παρουσιάσω με τρόπο συνοπτικό, και ενδεχομένως σχηματικό, ένα είδος ιστορικής εισαγωγής των βασικών εξελίξεων που αναφέρονται τόσο στο πολιτικό σύστημα όσο και στη διάρθρωση των επιμέρους κοινωνικών συμφερόντων στις χώρες αυτής της περιοχής.

3.1. Ιστορική Εισαγωγή

Τόσο η δημοκρατία με την έννοια της αβασίλευτης δημοκρατίας όσο και ο κοινοβουλευτισμός αποτελούν τυπικά χαρακτηριστικά των πολιτικών συστημάτων των περισσότερων χωρών της Λατινικής Αμερικής, ήδη από την περίοδο της Ανεξαρτησίας στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα. Ωστόσο, τα χαρακτηριστικά αυτά παραμένουν μόνον τυπικά. Στην πραγματικότητα, βέβαια, επρόκειτο για ένα κοινοβουλευτισμό ολιγαρχικού τύπου ο οποίος στηριζόταν στην εναλλαγή ολιγομελών πολιτικών ελίτ στην εξουσία, ενώ το δικαίωμα της ψήφου ασκούσαν μόνο από ένα μέρος του πληθυσμού και δεν έλειπαν οι εκλογικές νοθείες. Κατά την περίοδο αυτή, η κοινωνική βάση της πολιτικής ελίτ ήταν ιδιαίτερα περιορισμένη με αποτέλεσμα να εξυπηρετούνται μονομερώς τα συμφέροντα των μεγάλων

γαιοκτημόνων, δηλαδή των μεγάλων κτηνοτρόφων καθώς και των ιδιοκτητών μεγάλων φυτειών και μεταλλείων [Νίκος Π. Μουζέλης, 1987: 32].

Μετά το 1900 κύριες οικονομικές συνέπειες του αναπτυξιακού μοντέλου εισαγωγών – εξαγωγών ήταν, αφενός, η μεγαλύτερη ακόμα εξάρτηση της Λατινικής Αμερικής από τις διεθνείς αγορές και, αφετέρου, η οικονομική μεγέθυνση. Ο πλούτος που εισέρρευσε την περίοδο αυτή χρησιμοποιήθηκε στην ανάπτυξη ελαφριάς βιομηχανίας (υφάσματα, δέρματα) και στην επέκταση του τομέα των υπηρεσιών. [ο.π.:34]

Η πολιτική εξακολουθούσε να είναι προνομιακό πεδίο των κυρίαρχων τάξεων (γαιοκτήμονες, επιχειρηματίες, κ.ά.). Σταδιακά, μεταξύ 1880 και 1930, εισήλθαν στο πολιτικό σκηνικό και οι εκπρόσωποι της μεσαίας τάξης (δικηγόροι, γιατροί, κ.ά.), ενώ εκείνοι της εργατικής και της αγροτικής τάξης έμεναν πολιτικά αποκλεισμένοι. Οι φιλελεύθερες ιδέες, με την έννοια της αντίθεσης στη μοναρχία και της υπεράσπισης του ελεύθερου εμπορίου, εξακολουθούσαν να κυριαρχούν. Όλα αυτά σήμαιναν ότι οι οικονομίες της Λατινικής Αμερικής θα ήσαν απροστάτευτες απέναντι σε οποιαδήποτε μεγάλη αναταραχή στις διεθνείς αγορές, πράγμα που συνέβη με επώδυνο τρόπο κατά την παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929 [ο.π.:35].

Το νέο μοντέλο, που υιοθετήθηκε μετά το 1930 και διάρκεσε ως πρότυπο για τουλάχιστον τρεις δεκαετίες, ονομάστηκε μοντέλο υποκατάστασης εισαγωγών (προστατευτισμός). Η βασική ιδέα ήταν ότι οι χώρες της Λατινικής Αμερικής δεν έπρεπε στο εξής να εξαρτώνται από εισαγόμενα βιομηχανικά προϊόντα προκειμένου να καλύψουν τις ανάγκες τους, αλλά να παράγουν οι ίδιες τα προϊόντα αυτά. Στο εξής, το κράτος ανέλαβε να επιβάλει δασμούς στις εισαγωγές, να τονώσει την εσωτερική ζήτηση με παραγγελίες προς εγχώριους επιχειρηματίες και να ιδρύσει κρατικές επιχειρήσεις. Η πολιτική έκφραση αυτού του μοντέλου ήταν συνήθως μια

συμμαχία ανάμεσα στην επιχειρηματική και την εργατική τάξη, που μαζί αντιπαρατέθηκαν προς την τάξη των μεγάλων γαιοκτημόνων. Ακριβώς τα συμφέροντα της νέας πολιτικής συμμαχίας και το νέο αναπτυξιακό μοντέλο υπηρέτησαν λαϊκιστές ηγέτες, όπως ο Getúlio Vargas στη Βραζιλία στα τέλη της δεκαετίας του 1930 και ο Juan Perón στην Αργεντινή μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1940. Κυρίως ωφελημένοι υπήρξαν οι επιχειρηματίες, καθώς ο νοτιοαμερικανικός λαϊκισμός έλαβε ημι-αυταρχική μορφή. Αποτέλεσε, δηλαδή, ένα συνδυασμό ένταξης των μαζών στο πολιτικό σύστημα (υπό την ηγεσία μιας ούτως ειπείν χαρισματικής προσωπικότητας) και ταυτοχρόνως ελέγχου και καταστολής του εργατικού κινήματος και των δημοκρατικών ελευθεριών [Νίκος Π. Μουζέλης, 1987: 32].

Μετά το 1960, το μοντέλο υποκατάστασης εισαγωγών συνάντησε προβλήματα. Συγκεκριμένα, το μοντέλο αυτό οδήγησε σε οικονομική στασιμότητα. Ιδίως μετά από τις δύο διεθνείς πετρελαϊκές κρίσεις (1973 και 1979), ξέσπασε μεγάλη κρίση στη Λατινική Αμερική. Φάνηκε ότι την περίοδο 1930-60 η εξάρτηση από το εξωτερικό είχε αλλάξει μορφή. Η πτώση των τιμών των βασικών εξαγωγίμων προϊόντων της Λατινικής Αμερικής στο διεθνές εμπόριο μείωσε τα έσοδα των λατινοαμερικανικών οικονομιών. Μειώθηκαν έτσι οι δυνατότητες των κυβερνήσεων και των εγχώριων επιχειρηματιών να εισάγουν τα κεφάλαια και την τεχνολογία που παρείχαν οι πιο αναπτυγμένες χώρες της Δύσης και που ήσαν απαραίτητα για τη δική τους βιομηχανία. Επίσης, η αγοραστική δύναμη των φτωχότερων στρωμάτων δεν είχε βελτιωθεί τόσο ώστε από μόνη της η εγχώρια κατανάλωση να συντηρεί τη ζήτηση για εγχώρια βιομηχανικά προϊόντα. Τέλος, με πολλές διαφοροποιήσεις από τη μια χώρα στην άλλη, η εκβιομηχάνιση ήταν σε κάποιο βαθμό στηριγμένη περισσότερο στο κεφάλαιο και την τεχνολογία (επιχειρήσεις έντασης κεφαλαίου) παρά στην εργασία [ο.π.:35].

Οι οικονομικές αυτές δυσχέρειες συνδυάστηκαν κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1950 και τις αρχές της δεκαετίας του 1960 με πολιτικές πιέσεις που ασκούσαν τα φτωχότερα κοινωνικά στρώματα για ευρύτερη, δική τους συμμετοχή στην πολιτική. Ταυτόχρονα, το μοντέλο υποκατάστασης εισαγωγών με βάση εγχώριες ιδιωτικές ή κρατικές επενδύσεις είχε πλέον φθάσει στα όριά του στη Βραζιλία, στη Χιλή και στην Αργεντινή, όπου κυρίως είχε επικρατήσει. Νέες επενδύσεις θα ήσαν δυνατές από ξένες πολυεθνικές εταιρείες, εφόσον βέβαια μπορούσε να δημιουργηθεί το κατάλληλο επενδυτικό πλαίσιο με τη χειραγώγηση της εργατικής τάξης. Η κρίση χρέους της Λατινικής Αμερικής την δεκαετία του 1980, και η οικονομική ύφεση που ακολούθησε, ανάγκασε τα κράτη να ανοίξουν και να μεταρρυθμίσουν τις οικονομίες τους μέσω των ιδιωτικοποιήσεων και άλλων παρεμβάσεων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την άνοδο της ανεργίας σε ποσοστά που ποτέ στο παρελθόν δεν υπήρξαν.

3.2. Αργεντινή: Η εθνογραφική μελέτη του J. Auyero

3.2.1. Παρουσίαση

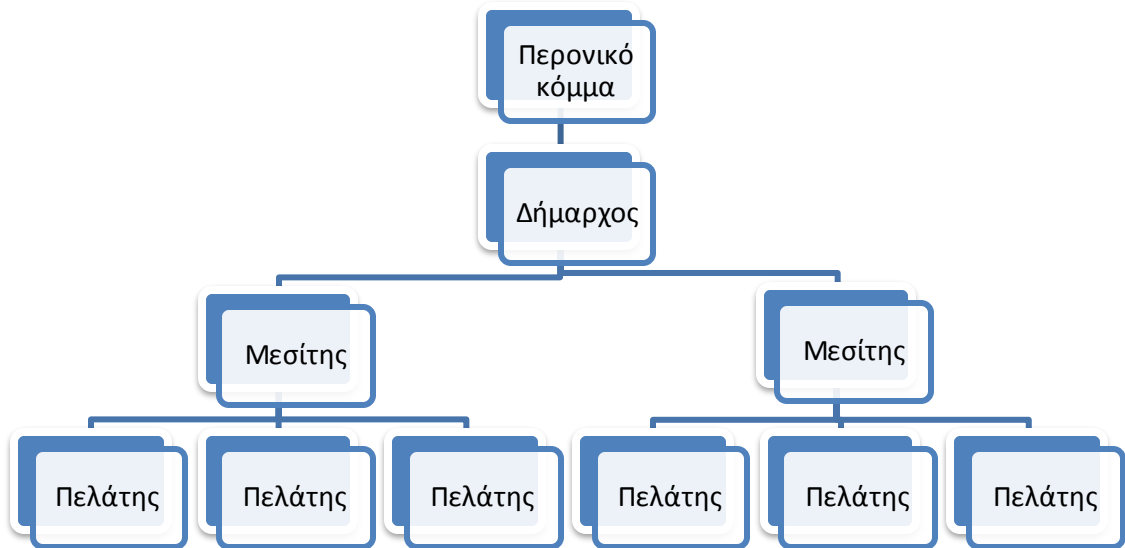
Ο Javier Auyero, στο άρθρο του «*The Logic of Clientelism in Argentina: An Ethnographic Account*», παρουσιάζει εμπειρικά ευρήματα από έρευνα που διενεργήθηκε σε παραγκούπολη στα περίχωρα του Μπουένος Άιρες. Η μελέτη αυτή προσπαθεί να αναδείξει την λειτουργία του περονιστικού πελατειακού δικτύου στα φτωχά στρώματα των αστικών κέντρων.

Στο άρθρο αυτό ο συγγραφέας παραθέτει στοιχεία που πιστοποιούν την οικονομική εξαθλίωση στην οποία έχουν περιέλθει οι κάτοικοι των παραγκουπόλεων αυτών. Αξίζει να σημειωθεί ότι το 70% των κατοίκων αυτών έχουν εισοδήματα κάτω απ το

όριο της φτώχειας, ενώ το 50% δεν μπορεί να καλύψει τις βασικές του ανάγκες. Η συμμετοχή στα «δίκτυα» αυτά από τον κόσμο σκοπό έχει κυρίως να καλύψει τις άμεσες ανάγκες σε τρόφιμα και φάρμακα, αφού το 40% του πληθυσμού λαμβάνει τρόφιμα ή φάρμακα για αυτούς ή τα παιδιά τους από ένα ή περισσότερα προγράμματα κρατικής βοήθειας [Javier Aygero, 2000: 62].

Σχετικά με την ταυτότητα και το πλήθος των υποκειμένων από την έρευνα αναδεικνύονται ως βασικοί «παίκτες» οι μεσίτες και οι πελάτες. Η παρουσία του πάτρωνα αναφέρεται έμμεσα αλλά, σε κάθε περίπτωση, δεν εμφανίζεται ως βασικός δρών στο εσωτερικό του δικτύου. Συγκεκριμένα, παρουσιάζεται ο δήμαρχος μια φορά τον μήνα προκειμένου να ενημερώσει τους 145 μεσίτες σχετικά με την διανομή τροφίμων ή άλλων πόρων, καθώς και για τις δράσεις του περονικού κόμματος. Εμμέσως διακρίνουμε την θεσμική διαμεσολάβηση των δικτύων από το περονικό κόμμα.

Αν θα μπορούσαμε να απεικονίσουμε σε ένα είδος οργανογράμματος τη δομή του δικτύου με βάση τη μελέτη του Javier Aygero, αυτή θα μπορούσε να απεικονιστεί όπως το παρακάτω σχήμα:

Η έρευνα εξετάζει τη δράση πέντε μεσιτών (Matilde, Juan, Cholo, Adrea και Norma), οι οποίοι είναι υπεύθυνοι για τον δικό τους κύκλο πελατών. Οι πελάτες που ανήκουν στον εσωτερικό κύκλο του κάθε μεσίτη είναι άνθρωποι, που με την ένταξή τους στο δίκτυο, σκοπό έχουν να καλύψουν βασικές ανάγκες σε τρόφιμα, φάρμακα, ρούχα, κλπ. Για παράδειγμα, η Lucia είναι μια γυναίκα 45 ετών που, δυο χρόνια πριν, είχε υποστεί εγκεφαλικό. Με την ένταξή στο δίκτυο της Matilde εξασφάλισε τα φάρμακα που της ήταν απαραίτητα, και αργότερα μια θέση ως καθαρίστρια στον δήμο. Το γεωγραφικό εύρος του δικτύου είναι μικρό, περιορίζεται σε μερικά τετράγωνα μέσα στην παραγκούπολη. Η Matilde, προκειμένου να συναντά τους πελάτες του κύκλου της, έφτιαξε ένα πολιτιστικό κέντρο στο οποίο είναι πρόεδρος ο γιος της. Η σχέση μεσίτη – πελάτη συνήθως δεν είναι παροδική. Αν και δυνητικά η ένταξη στο δίκτυο δεν είναι υποχρεωτική, όποιος εντάσσεται σε αυτό σπάνια αποχωρεί.

Στην συνέχεια παρουσιάζονται οι δυο βασικές λειτουργίες του πελατειακού δικτύου βάσει των οποίων μετατρέπεται σε δίκτυο κυριαρχίας: ο έλεγχος των κρατικών πόρων και η συσσώρευση πληροφοριών. Εδώ παρουσιάζονται οι μεσίτες να είναι υπεύθυνοι για το δικό τους δίκτυο καθ' όσον αφορά στη διανομή των πόρων: δηλαδή τροφίμων, φαρμάκων ακόμα και θέσεων εργασίας. Παρατηρείται ένας ανταγωνισμός μεταξύ των μεσιτών προκειμένου να εξασφαλίσουν όσους περισσότερους πόρους μπορούν για το δίκτυό τους. Επίσης, ο μεσίτης πρέπει να γνωρίζει καλά τους ανθρώπους του δικτύου του και να τους ανταμείβει για την προθυμία τους να στηρίζουν τον πάτρωνα ή να τιμωρήσει τους απρόθυμους με αποκλεισμό από τους πόρους. Οι μεσίτες είναι αυτοί που θα προωθήσουν ή θα ανακόψουν αιτήματα προς τους τοπικούς άρχοντες.

Τα είδη και το πλήθος των ανταλλαγμάτων είναι πολλά. Οι διανεμόμενοι πόροι αφορούν κυρίως τρόφιμα, φάρμακα, ρούχα και θέσεις εργασίας ορισμένου χρόνου. Από την μεριά των πελατών εκτός από την ψήφο ζητείται ως αντάλλαγμα η παρουσία σε εκδηλώσεις του κόμματος, εθελοντική εργασία, συμμετοχή στον εκλογικό αγώνα κλπ. Αυτό που έχει ενδιαφέρον είναι η στάση των πελατών απέναντι στους μεσίτες. Δεν φαίνεται να δίνουν την ψήφο στον πάτρωνα επειδή τον θεωρούν υπεύθυνο για τους πόρους στους οποίους έχουν πρόσβαση αλλά γιατί έχουν υποχρέωση στον μεσίτη. Ακόμα και στην περίπτωση που ο μεσίτης τους έχει υποσχεθεί κάτι όχι άμεσα αλλά μελλοντικά, οι πελάτες σε συνεντεύξεις τους λένε ότι μπορούν να περιμένουν. Ο μεσίτης, στις περισσότερες περιπτώσεις, έχει καταγραφεί στην συνείδησή τους ως ο 'καλός' συνάνθρωπος που τους βοηθάει ανιδιοτελώς. Κάπως έτσι παρουσιάζουν και οι μεσίτες το 'έργο' τους μέσα στο δίκτυο. Το παρουσιάζουν όχι ως μια εργασία αλλά ως έργο με πάθος για τους ανθρώπους. Υπάρχουν, όμως, και πελάτες που θεωρούν ότι αναγκάζονται να παράσχουν την υποστήριξή τους στον μεσίτη, αφού σε αντίθετη περίπτωση θα αποκλειστούν από την διανομή πόρων. Πιο επικριτικά διακείμενοι είναι αυτοί που δεν ανήκουν στον κύκλο κάποιου μεσίτη. Όντας αποκλεισμένοι από τους πόρους, καταγγέλλουν τους μεσίτες ότι το ενδιαφέρον για την φροντίδα των εξαθλιωμένων ανθρώπων αποσκοπεί στην ενίσχυση της θέσης τους μέσα στο δίκτυο [Javier Auyero, 2000 :72].

3.2.2. Συμπεράσματα

Η συνοπτική παρουσίαση της μελέτης του J. Auyero φέρνει πάλι στο προσκήνιο ορισμένα από τα μορφικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα των σχέσεων πατρωνείας-πελατείας, όπως αυτά είχαν περιγραφεί στο πρώτο κεφάλαιο αυτής της εργασίας. Ως

προς τη μορφή του, λοιπόν, το δίκτυο των πελατειακών σχέσεων παρουσιάζει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

α) Δυαδική σχέση. Παρά το ότι στην συγκεκριμένη έρευνα διαμεσολαβείται από τον μεσίτη, η σχέση παραμένει δυαδική.

β) Η σχέση είναι ασύμμετρη. Ο πάτρωνας κατέχει το μονοπώλιο πρόσβασης στους πόρους με αποτέλεσμα να καθιστά την θέση του πελάτη αδύναμη σε σχέση με τον αυτόν. Το πελατειακό σύστημα είναι αναμφισβήτητα μια μορφή κοινωνικού και πολιτικού ελέγχου (Fox, 1994 στο Javier Auyero, 2000: 65].

γ) Η σχέση αυτή είναι προσωπική και διαρκής. Η Matilde βοηθώντας την Lucia στην ασθένειά της σφυρηλάτησε μια προσωπική σχέση μαζί της. Η Lucia βλέπει στο πρόσωπό της τον «καλό άνθρωπο» που την βοηθάει καθημερινά στο πρόβλημά της.

δ) Η σχέση είναι αμοιβαία. Οι πελάτες λαμβάνουν απ' τον μεσίτη τρόφιμα, φάρμακα και με την σειρά τους δίνουν εκτός από την ψήφο, εθελοντική εργασία, παρουσία σε εκδηλώσεις κλπ.

ε) Η σχέση αυτή είναι προαιρετική – εκούσια. Όπως αναφέραμε και στο πρώτο κεφάλαιο, έχουμε μια εθελοντική είσοδο και παραμονή στο δίκτυο, αφού οι πελάτες γνωρίζουν ότι χωρίς την ανάληψη αμοιβαίων υποχρεώσεων έναντι των πόρων στους οποίους έχουν πρόσβαση πολύ εύκολα μπορεί να αποκλειστούν από αυτούς.

Με βάση τα κριτήρια με τα οποία ο Jonathan Hopkin διακρίνει τις παραδοσιακές από τις σύγχρονες πελατειακές σχέσεις, τα δίκτυα των παραγκουπόλεων εντάσσονται στις παραδοσιακές σχέσεις πατρωνείας-πελατείας.

Οι κρίσιμες για το σχεδιασμό της έρευνας μεταβλητές, με τη βοήθεια των οποίων είναι δυνατή η εμπειρική διερεύνηση των σχέσεων πατρωνείας-πελατείας, είναι οι εξής:

1) Η ταυτότητα και το πλήθος των υποκειμένων που περιλαμβάνει στο εσωτερικό της. Στην προκειμένη περίπτωση τον πάτρωνα, τον πελάτη και τον μεσίτη. Η έρευνα επικεντρώνεται στη σχέση που οικοδομείται ανάμεσα στον μεσίτη και τον πελάτη. Ο πάτρωνας υπάρχει χωρίς, ωστόσο, να έρχονται σε άμεση επαφή μαζί του οι πελάτες.

2) Το είδος και το πλήθος των ανταλλαγμάτων. Τρόφιμα, φάρμακα από μέρους του μεσίτη, εκλογική υποστήριξη, εθελοντική εργασία από μέρους του πελάτη.

3) Η διάρκεια της σχέσης. Το πιο πρόσφατο παράδειγμα που αναφέρεται έχει δυο χρόνια μέσα στο δίκτυο.

4) Το γεωγραφικό εύρος του πελατειακού δικτύου εκτείνεται μέσα σε μερικά τετράγωνα.

5) Οι δυνατότητες εισόδου ή και εξόδου από αυτό. Από τις συνεντεύξεις διαφαίνεται ότι μιλάμε για ανοικτό δίκτυο, όπου ο καθένας μπορεί να μπει και να βγει, αλλά ενώ η είσοδος γίνεται οικειοθελώς, η έξοδος από αυτό γίνεται υπό μορφή τιμωρίας, λόγω μη εκπλήρωσης των υποχρεώσεων από την μεριά του πελάτη.

6) Η ύπαρξη ή μη θεσμικής διαμεσολάβησης. Τα πελατειακά δίκτυα που παρουσιάζονται, ενώ υποτίθεται ότι διαμεσολαβούνται από τους επιμέρους μηχανισμούς του περονικού κόμματος, παραμένουν στο επίπεδο ανάλυσης των παραδοσιακών σχέσεων πατρωνείας.

Σημαντική, τέλος, μεταβλητή για την διατήρηση και την αναπαραγωγή των σχέσεων πατρωνείας-πελατείας είναι η πληροφορία, ο έλεγχός της αλλά και η κατεύθυνση της ροής της. Η πληροφορία μπορεί να έρχεται από πάνω προς τα κάτω

και να αφορά, πχ., την ημερομηνία διανομής τροφίμων από τον δήμο ή από κάτω προς τα πάνω και να αφορά αιτήματα των πελατών προς τον πάτρωνα.

3.3. Η Συγκριτική έρευνα των E. Calvo και M.V. Murillo για τα δίκτυα πατρωνείας-πελατείας σε Αργεντινή και Χιλή

Η έρευνα αυτή εστιάζει το ενδιαφέρον της στις προσδοκίες που καλλιεργούν οι ψηφοφόροι από τα πολιτικά κόμματα, σε σχέση με τα αναμενόμενα προς διανομή οφέλη. Πρόκειται για ποσοτική έρευνα με ερωτηματολόγια που διενεργήθηκε στην Αργεντινή και στην Χιλή. Για τη μέτρηση των δικτύων στις χώρες αυτές πραγματοποιήθηκαν δυο αντιπροσωπευτικές έρευνες σε εθνικό επίπεδο, με 2800 περιπτώσεις η κάθε μια. Οι ερωτήσεις, στις οποίες καλούνταν να απαντήσουν οι πολίτες, σκοπό είχαν να μετρήσουν

α) Το μέγεθος και την δομή των πολιτικών δικτύων

β) Την πολιτική συμπεριφορά

γ) Την κοινωνική και δημογραφική κατάσταση, η οποία θα μπορούσε να επηρεάσει την πολιτική συμπεριφορά και τις προσδοκίες για τα διανεμόμενα οφέλη [Ernesto Calvo, Maria Victoria Murillo, 2008: 3].

Οι προσδοκίες των ψηφοφόρων αναφέρονται σε οφέλη διαφόρων μορφών, τα οποία διακρίνονται, αφενός, σε τοπικά (local) και, αφετέρου, σε καθολικά (global). Η διάκριση αυτή γίνεται στην βάση των πολιτικών των κομμάτων που οι συγγραφείς διαχωρίζουν σε πελατειακά και προγραμματικά. Για παράδειγμα, εάν η πρόσβαση των ψηφοφόρων στα αγαθά συντελείται μέσω διασυνδέσεων από τοπικά κομματικά

δίκτυα, τότε αυτά τα αγαθά χαρακτηρίζονται τοπικά. Αντίθετα, εάν η πρόσβαση των ψηφοφόρων στα αγαθά λαμβάνει χώρα σύμφωνα με γραφειοκρατικά θεσπισμένους κανονισμούς, τότε τα αγαθά αυτά χαρακτηρίζονται ως καθολικά.

Τα κομματικά δίκτυα παρουσιάζονται ως ενδιάμεσοι μηχανισμοί με αμφίδρομες λειτουργίες. Αφενός διαθέτουν αποκλειστικά την πληροφόρηση σχετικά με τα διανεμόμενα οφέλη (χώρος, είδος, κλπ.) και, αφετέρου (κυρίως τα πελατειακά δίκτυα), έχουν την βάση των πληροφοριών που διακρίνει και επιλέγει τον ψηφοφόρο που επιλέγεται για την συμμετοχή στη διανομή. Η διάκριση της πρόσβασης στα οφέλη σε τοπική και καθολική είναι, σύμφωνα με τους συγγραφείς, βασικό χαρακτηριστικό στη διάκριση της σχέσης των ψηφοφόρων - κομμάτων σε πελατειακή και προγραμματική αντίστοιχα. Η Χιλή και η Αργεντινή επιλέγονται για την διεξαγωγή της έρευνας επειδή, σύμφωνα με τη συναφή βιβλιογραφία, τα κόμματα στη Χιλή διαρθρώνονται μέσω πολιτικής πλατφόρμας και προγραμματικών διακηρύξεων με ιδεολογικό στίγμα (δηλαδή, με χαμηλό επίπεδο πελατειακότητας) ενώ στην Αργεντινή συμβαίνει το αντίθετο. Επίσης οι χώρες αυτές έχουν πολλά κοινά στοιχεία, οικονομικά, θρησκευτικά, εθνοτικά και πολιτικά [Jones, 2005 και Carey, 2002 στο Ernesto Calvo, Maria Victoria Murillo, 2008: 16].

Μια σημαντική διαφορά σχετίζεται με τη μορφολογία που παρουσιάζει το πολιτικό σύστημα των δύο χωρών, στοιχείο που εμμέσως επηρεάζει τους τρόπους και τις μορφές με τις οποίες διανέμονται οι κρατικοί πόροι. Η Αργεντινή χωρίζεται σε 24 επαρχίες (με σχετική αυτονομία) με χιλιάδες δημοτικές αρχές, ενώ η Χιλή είναι μια ενιαία χώρα στην οποία οι τοπικές αρχές εξαρτώνται άμεσα από την κεντρική κυβέρνηση. Επίσης, από τα ευρήματα της έρευνας αναδεικνύεται η ιδεολογική

τοποθέτηση στην κλίμακα δεξιά – αριστερά των κομμάτων από τους ψηφοφόρους. Στην Χιλή οι ψηφοφόροι, σε γενικές γραμμές, τοποθετούν σωστά και ξεκάθαρα τα κόμματα στην κλίμακα αριστερά – δεξιά, απόρροια της προγραμματικής διακήρυξης του εκάστοτε κόμματος, ενώ στην Αργεντινή υπάρχει σύγχυση στην ιδεολογική τοποθέτηση των ερωτηθέντων.

Για την διερεύνηση της επίδρασης των πολιτικών δικτύων στους πολίτες, οι τελευταίοι καλούνται να απαντήσουν σε ερωτήσεις σχετικά με την πιθανότητα λήψης δωρεών (ρούχα, τρόφιμα, μια θέση εργασίας στο δημόσιο ή μιας μικρής δημόσιας επένδυσης στην κοινότητά τους). Οι ερωτώμενοι απαντούν στην πιθανότητα με βάση μια κλίμακα από το 1 μέχρι το 10 (εξαρτημένες μεταβλητές). Ανεξάρτητες μεταβλητές που επιδρούν στις προσδοκίες των πολιτών είναι

- (1) Η ιδεολογική εγγύτητα ψηφοφόρων - κομμάτων
- (2) Η εγγύτητα ψηφοφόρων με δρώντες (κομματάρχες) κομματικών δικτύων
- (3) Η εγγύτητα ψηφοφόρων με υποψηφίους κομμάτων
- (4) Το μορφωτικό επίπεδο
- (5) Το φύλο

Από τα αποτελέσματα της έρευνας παρατηρείται, μεταξύ άλλων, ότι η ιδεολογική απόσταση από τα κόμματα στην Χιλή επιδρά αρνητικά στα προσδοκώμενα διανεμόμενα οφέλη, στον ψηφοφόρο. Στην Αργεντινή, αντίθετα, σημαντικό ρόλο έχει η εγγύτητα των ψηφοφόρων με τους δρώντες μέσα στα κομματικά δίκτυα.

Η παραπάνω έρευνα, εκτός απ' την σημασία της ως συγκριτική μελέτη περιπτώσεων, είναι σημαντική για τον σχεδιασμό έρευνας που θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο. Από αυτά που διαπιστώσαμε παραπάνω μπορούμε να δούμε, με σχετική

ασφάλεια, ποιοι είναι οι παράγοντες που ενισχύουν ή αποδυναμώνουν την συγκρότηση πελατειακών δικτύων, ποιες είναι οι μεταβλητές που θα χρησιμοποιήσουμε στην διεξαγωγή της έρευνας, ποια ευρήματα είναι άξια λόγου κλπ.

3.4. Μεμονωμένες μελέτες περιπτώσεων

3.4.1 Το Μεξικό

Στη μελέτη του M. Paulus σχετικά με τα δίκτυα σχέσεων πατρωνείας-πελατείας στο Μεξικό, ο συγγραφέας εισάγει ως κρίσιμο στοιχείο κατά την ιστορική επισκόπηση του μεξικανικού πολιτικού συστήματος τη διάκριση σε δύο χρονικές περιόδους: αυτήν πριν από την άνοδο του PRI στην κυβέρνηση και σε εκείνη μετά [Manuel Paulus, 2010: 9].

Το PRI ιδρύθηκε από τον πρόεδρο Lázaro Cárdenas, προκειμένου να εδραιωθεί και να διατηρηθεί στην εξουσία μετά την επανάσταση. Για την επίτευξη του στόχου αυτού έπρεπε να βάλουν στην πολιτική διαδικασία, μέσω πελατειακών δικτύων αγρότες, εργάτες, και συγχρόνως να αποδυναμώσουν θεσμούς όπως τον στρατό και την εκκλησία που θα μπορούσαν να δημιουργήσουν προβλήματα στο κόμμα

Μια σημαντική πτυχή του κόμματος του Lázaro Cárdenas συνίσταται στο ότι δεν ήταν ταυτισμένο με συγκεκριμένη ιδεολογία ξεκινώντας απ την αριστερά και τελειώνοντας στην δεξιά. Η αποϊδεολογικοποίηση βοήθησε το κόμμα να οργανώσει τα δίκτυα του σε όλη την επικράτεια χωρίς εμπόδια. Το κόμμα διέθετε και στην πιο απομακρυσμένη περιοχή, ακόμα και στην πιο φτωχή παραγκούπολη, τον τοπικό αντιπρόσωπο (Cacique,) αποστολή και καθήκον του οποίου ήταν να εξασφαλίσει την

κυρίαρχη θέση του κόμματος αλλά και να λειτουργεί ως γραφειοκρατικός σύνδεσμος με το κόμμα.

Ως σύνδεσμος/ μεσίτης έπρεπε να γνωρίζει και να κοινοποιεί στο κόμμα τα θέματα –τις «ανάγκες»– που αφορούσαν την περιοχή, ώστε να δίνονται στοχευμένες παροχές προσκομίζοντας την κατάλληλη στιγμή εκλογικά οφέλη. Οι παροχές δεν αφορούσαν μόνο είδη πρώτης ανάγκης αλλά και θέσεις εργασίας ή και υποτροφίες. Αυτό που έπρεπε να είναι σίγουρο για το κόμμα ήταν ότι έπρεπε να εξασφαλίσει με κάθε τίμημα την πλειοψηφία.

Το PRI λόγω της οικονομικής αδυναμίας του κράτους ² δεν μπορούσε πλέον να διατηρήσει τα πελατειακά δίκτυα του, και σε συνδυασμό με την αυξανόμενη δυσαρέσκεια του κόσμου εξαιτίας της διαφθοράς και της νοθείας στις εκλογές, έχασε την εξουσία από την αντιπολίτευση.

Τα κύρια κόμματα ήταν το συντηρητικό Κόμμα Εθνικής Δράσης και το αριστερό Λαϊκό Επαναστατικό Κόμμα που καταδίκασαν τις πελατειακές πρακτικές του PRI αλλά πολύ γρήγορα υιοθέτησαν τις πρακτικές αυτές, προκειμένου να προσποριστούν εκλογικά οφέλη. Το αποτέλεσμα ήταν οι μεσίτες να έρχονται σε ανοικτή σύγκρουση μεταξύ τους προκειμένου να εξασφαλίσουν κέρδη για το κόμμα που εκπροσωπούσαν.

Αυτή είναι και η περίοδος μετά PRI στις πελατειακές σχέσεις στο Μεξικό, μια περίοδος που διακρίνουμε σημαντικά βήματα εκδημοκρατισμού, αλλά τις πελατειακές σχέσεις να είναι παρούσες στην πολιτική σκηνή του Μεξικού έστω και με τον κατακερματισμό των δικτύων που έφερε η ενίσχυση των κομμάτων της αντιπολίτευσης.

Αυτά που μπορούμε να κρατήσουμε από την σύντομη αναφορά στο κείμενο του Manuel Paulus είναι η ένταξη αποκλεισμένων στρωμάτων στην πολιτική, μέσω των πελατειακών δικτύων που ο Lázaro Cárdenas είχε εξαπλώσει σ' όλο το Μεξικό. Την

² Χρεοκοπία 1982, σεισμός 1985

παρουσία συνδέσμου και στην πιο απομακρυσμένη περιοχή προκειμένου το κόμμα να γνωρίζει τις «ανάγκες» του κόσμου. Ταυτόχρονα, όμως, να γνωρίζει και τους «πρόθυμους» ώστε να τους επιβραβεύει ανάλογα. Παράλληλα, η απουσία σαφούς ιδεολογικού προσανατολισμού εκ μέρους του PRI αποσπά και τις έσχατες πιθανότητες για ιδεολογική τοποθέτηση, από την πλευρά των πολιτών-ψηφοφόρων, καθιστώντας με τον τρόπο αυτό ευκολότερη την ενσωμάτωσή τους. Τέλος, αξίζει να αναφερθεί η πολιτική αποδυνάμωσης θεσμών όπως ο στρατός και, κυρίως, η εκκλησία, με την επίτευξη δύο συμπληρωματικών στόχων: αφενός την εξάλειψη πιθανών αντιπολιτευτικών «φωνών» και, αφετέρου, την αποκλειστική, εκ μέρους του PRI, διαχείριση των «πόρων».

3.4.2. Η Βενεζουέλα

Ένας τρόπος αντιμετώπισης των μεγάλων εισοδηματικών ανισοτήτων στην Λατινική Αμερική ήταν, μεταξύ των άλλων, ο σχεδιασμός κοινωνικών ταμείων. Στο σχεδιασμό και στη λειτουργία των ταμείων αυτών ως διαύλων διανομής πόρων είχε δοθεί ώστε να μην προσκρούει στη δυσκίνητη κρατική γραφειοκρατία [Michael Penfold-Becerra, 2006 : 2].

Προφανώς ο παραμερισμός της κρατικής γραφειοκρατίας έθεσε αυτά τα ταμεία στην διάθεση των πελατειακών δικτύων, προκειμένου να υπηρετήσουν τα συμφέροντα του εκάστοτε πολιτικού πάτρωνα. Ακόμα και κοινωνικά προγράμματα που είχαν στραμμένα πάνω τους την διεθνή κοινότητα, όπως το πρόγραμμα PROGRESSA υπό την κυβέρνηση Zedillo στο Μεξικό, χρησιμοποιήθηκαν και διατέθηκαν εν μέρει με πελατειακά κριτήρια.

Ο Hugo Chávez Frías, στη Βενεζουέλα, εξελέγη το 1998 στην ηγεσία της χώρας με κύριο στόχο, όσον αναφορά τα κοινωνικά ταμεία, την αναδιάρθρωση τους, τελειώνοντας το διεφθαρμένο κομματικό καθεστώς του παρελθόντος που είχε αφήσει στη χώρα μεγάλο κοινωνικό έλλειμμα.

Με την εκλογή του δημιούργησε ένα «Ενιαίο Κοινωνικό Ταμείο» (FUS), υπό τη διαχείριση των Ενόπλων Δυνάμεων. Ο Chávez αξιοποίησε πόρους από την εταιρεία πετρελαίου της Βενεζουέλας (PDVSA) για τη χρηματοδότηση κοινωνικών προγραμμάτων, τα οποία ονομάστηκαν «αποστολές για να σωθούν οι άνθρωποι». Αυτές οι αποστολές ξεκίνησαν ως προγράμματα που στόχευαν στην παροχή ιατρικής περίθαλψης στις φτωχότερες περιοχές της χώρας, ιδιαίτερα στις παραγκουπόλεις. Από τότε, μια σειρά των λεγόμενων αποστολών σχεδιάστηκαν και υλοποιήθηκαν με προγράμματα που επικεντρώθηκαν στην παροχή πρόσβασης στην εκπαίδευση, τόσο στις αγροτικές όσο και στις αστικές περιοχές. Οι πόροι αυτοί, άυλοι και υλικοί, όπως θα δούμε παρακάτω, δινόταν στον κόσμο με μια μορφή ταυτοποίησης που ήταν συνδεδεμένη με την εκλογική διαδικασία.

Οι δυο μεγάλες αποστολές που ακολούθησαν πριν το 2004 ήταν σχετικά με την επιδότηση και διανομή τροφίμων και την δημιουργία θέσεων εργασίας μέσω των συνεταιρισμών. Αυτές οι αποστολές χρηματοδοτήθηκαν μέσω αδιαφανών και εκτός προϋπολογισμού μηχανισμών και συγκεκριμένα με τη μεταφορά εσόδων απευθείας από την κρατική εταιρεία πετρελαίου (PDVSA) σε ένα ειδικό ταμείο που ήταν υπό τον άμεσο έλεγχο και τη διαχείριση της Προεδρίας.

Υπολογίζεται ότι το ταμείο το 2003 και το 2004 διαχειρίστηκε κάθε χρόνο πάνω από 2 δισεκατομμύρια δολάρια (κοντά στο 2,5% του ΑΕΠ). Χάρη σε αυτά χρήματα ο Chávez κατάφερε να κερδίσει το δημοψήφισμα του 2004 με περισσότερο από 59%. Μέσω των αποστολών αυτών ο Chávez έβαλε στην πολιτική διαδικασία τα φτωχά

στρώματα που στο παρελθόν ήταν αποκλεισμένα, στρώματα που θα του παρείχαν εκλογική υποστήριξη στο μέλλον [Michael Penfold-Becerra, 2006: 13].

Όπως και στην περίπτωση του Μεξικού έτσι και στην Βενεζουέλα βλέπουμε την ένταξη αποκλεισμένων στρωμάτων στην πολιτική προκειμένου ο Cháñez να εξασφαλίζει εκλογική υποστήριξη. Τέλος, σε σύγκριση με το Μεξικό, ο Cháñez χρησιμοποίησε τις ένοπλες δυνάμεις προκειμένου να διαχειριστεί τους πόρους που ήταν διαθέσιμοι για τα πελατειακά δίκτυα.

3.4.3. Η Βραζιλία

Για να κατανοήσουμε την περίπτωση της Βραζιλίας θα πρέπει, αρχικά, να λάβουμε υπόψη ότι μιλάμε για ένα ομοσπονδιακό πολιτικό σύστημα καθώς, με βάση το σύνταγμά της, αποτελείται από συνολικά 26 ομόσπονδα κράτη που πολιτικά και διοικητικά είναι ίσα, μία ομοσπονδιακή περιοχή [distrito federal] όπου φιλοξενεί την πρωτεύουσα της ομοσπονδίας Μπραζίλια και τις πόλεις, δήμους και κοινότητες. Το σύνταγμα δεν επιτρέπει σε καμία από αυτές τις πολιτικές οντότητες να αποχωρήσει ή να αποσχιστεί από την ομοσπονδία. Η Βραζιλία, ως κράτος, έχει παραχωρήσει στις επαρχίες σημαντική αυτονομία σε θέματα που αφορούν τη νομοθεσία, τη δημόσια τάξη και τη φορολογία. Κάθε πολιτεία έχει έναν κυβερνήτη, ο οποίος εκλέγεται, και το νομοθετικό σώμα της, το οποίο είναι επίσης αιρετό. Επίσης κάθε πολιτεία διαιρείται σε δήμους με συμβούλιο και δήμαρχο. Οι δήμοι είναι αυτόνομοι και ιεραρχικά ανεξάρτητοι στο πλαίσιο του ομοσπονδιακού συντάγματος, τόσο από την ομοσπονδιακή όσο και από την πολιτειακή κυβέρνηση. Ένας δήμος μπορεί να εκτείνεται και να περιλαμβάνει διοικητικά και άλλες πόλεις εκτός από την έδρα του με μία ενιαία δημοτική εξουσία.

Η εθνική επικράτεια διαιρέθηκε το 1969 από το Ινστιτούτο Γεωγραφίας και Στατιστικής της Βραζιλίας σε πέντε περιοχές, για δημογραφικούς λόγους. Αυτές είναι η βόρεια, η βορειοανατολική, η κεντροδυτική, η νοτιοανατολική και η νότια. Η βόρεια περιοχή καλύπτει το 45% της συνολικής έκτασης της χώρας, αλλά έχει τον μικρότερο πληθυσμό και είναι υποανάπτυκτη. Το μεγαλύτερο μέρος της καλύπτει το τροπικό δάσος βροχής του Αμαζονίου και φιλοξενεί πολλές φυλές αυτοχθόνων ιθαγενών. Η βορειοανατολική περιοχή φιλοξενεί περίπου το 30% του πληθυσμού της χώρας και είναι πολυπολιτισμική. Είναι επίσης η πιο φτωχή περιοχή της χώρας και υποφέρει από παρατεταμένες περιόδους ξηρασίας. Η κεντροδυτική περιοχή έχει χαμηλή δημογραφική πυκνότητα σε σχέση με τις υπόλοιπες και συνεισφέρει σημαντικά στην αγροτική παραγωγή της χώρας. Η νοτιοανατολική περιοχή είναι η πλουσιότερη ως προς την οικονομική παραγωγή και έχει τη μεγαλύτερη πυκνότητα πληθυσμού.

Ο μεγάλος βαθμός αποκέντρωσης της διοίκησης και οι οικονομικές ανισότητες μεταξύ των ομόσπονδων επαρχιών είναι ένα από τα στοιχεία που μπορεί να μας βοηθήσει να εξάγουμε συμπεράσματα σχετικά με τις πελατειακές σχέσεις στην Βραζιλία.

Σύμφωνα με τον Andre Borges μπορούμε να διακρίνουμε την ισχυρή παρουσία πατρώνων σε κράτη της Βραζιλίας με χαμηλή οικονομική ανάπτυξη που ο κύριος διανομέας πόρων είναι το κράτος και η οικονομική δραστηριότητα εκπορεύεται κυρίως απ το κράτος. Στα ίδια κράτη βλέπουμε και την αδυναμία παρουσίας της αντιπολίτευσης επειδή ακριβώς δεν μπορούν να συμμετάσχουν στην διανομή κρατικών πόρων [Andre Borges, 2007: 5]. Παρόμοια εξάρτηση του εκλογικού σώματος βλέπουμε και στους δήμους με χαμηλή οικονομική ανάπτυξη που εξαρτώνται κυρίως από τους πόρους του κράτους. Επίσης στις αγροτικές περιοχές οι πάτρωνες είναι πιο εύκολο να οικοδομήσουν ένα ευρύ δίκτυο μεσιτών που θα τους εξασφαλίσει εκλογική

επικράτηση. Δεν συμβαίνει το ίδιο στις αστικές περιοχές, στις οποίες η πολιτική διαδικασία λαμβάνει χώρα χωρίς τη μεσολάβηση μεσιτών ικανών να διαμορφώσουν τις εκλογικές προτιμήσεις.

Η άνοδος του Luiz Inácio Lula da Silva στην εξουσία και η διαχείριση των κοινωνικών ταμείων από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση αποδυνάμωσε τους πάτρωνες στις επαρχίες όπου εξαιτίας του χαμηλού επιπέδου διαβίωσης ο κόσμος χειραγωγούνταν από αυτούς προκειμένου να έχουν πρόσβαση στους διανεμόμενους πόρους. Σε αυτό βοήθησε η ενίσχυση και άλλων αριστερών κομμάτων εκτός από αυτό του Lula και ιδιαίτερα στις επαρχίες με χαμηλή οικονομική ανάπτυξη.

Η μελέτη της περίπτωσης της Βραζιλίας έχει ιδιαίτερη σημασία. Και τούτο, επειδή φέρνει στο φώς τη συσχέτιση του φαινομένου των σχέσεων πατρωνείας-πελατείας με δύο άλλα φαινόμενα, εκ των οποίων το δεύτερο παρατηρήθηκε και στη μεξικανική περίπτωση. Το πρώτο από αυτά είναι η διακύμανση της εξάπλωσης και της επιρροής αυτών των δικτύων αντιστρόφως ανάλογα με το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης μιας γεωγραφικής αλλά διοικητικά προσδιορισμένης περιοχής. Το δεύτερο από αυτά είναι ότι η έκταση και ο βαθμός επιρροής των πελατειακών δικτύων εξαρτάται από την απουσία αντιπολιτευτικών «φωνών» ή και πολιτικών οργανώσεων.

Κεφάλαιο 4. Σχεδιασμός Έρευνας

Μέχρι σήμερα στην Ελλάδα οι μελετητές προσεγγίζουν το πελατειακό φαινόμενο περιγραφικά, ιστορικά και εννοιολογικά, παρουσιάζοντάς το μέσα από θεωρητικές προσεγγίσεις που, ανάλογα με την χρονική περίοδο μελέτης, μπορεί να είναι διαφορετικές ακόμα και από αυτήν του ίδιου του συγγραφέα. Σε γενικές γραμμές, όμως, οι συγγραφείς συμφωνούν αναφορικά με τους λόγους γέννησης, διατήρησης και εξέλιξης του φαινομένου, ακολουθώντας τους τρόπους προσέγγισης της διεθνούς βιβλιογραφίας.

Σήμερα, παρατηρείται κατάχρηση του όρου «πελατειακές σχέσεις» και, από επιστημονικό εργαλείο ερμηνείας των σχέσεων κράτους – κοινωνίας σε ορισμένες κοινωνίες της περιφέρειας και ημιπεριφέρειας του σύγχρονου καπιταλισμού, έχει μετατραπεί σε όρο του καθημερινού λεξιλογίου. Οι πελατειακές σχέσεις θεωρούνται μονόδρομος στην ανάλυση και εξήγηση των σχέσεων κράτους – πολίτη και γενικότερα της λειτουργίας του πολιτικού συστήματος στην Ελλάδα.

Ωστόσο, η διάδοση του όρου και η ευκολία χρήσης του, ιδίως κατά τη δεκαετία του '80 ή με αναφορά σε αυτήν, υποκρύπτουν τη δυσκολία χαρτογράφησης και ερμηνείας ενός πολυσύνθετου φαινομένου, το οποίο αφορά προσωπικές και οικογενειακές στρατηγικές επιβίωσης, πρακτικές πολιτευτών και κομμάτων, καθώς και δημόσιες πολιτικές πρόσληψης και διοίκησης ανθρώπινου δυναμικού. Η χαρτογράφηση-έρευνα του φαινομένου σε βάθος είναι που μπορεί να αποσαφηνίσει τις παρερμηνείες απ' την κατάχρηση της έννοιας των πελατειακών σχέσεων, ως εργαλείου ερμηνείας της δημόσιας ζωής.

Δεδομένου ότι, όπως αναφέρει ο Δ. Χαράλαμπος, το πελατειακό σύστημα και κράτος με την υπάρχουσα μορφή έχει εξαντλήσει τα όρια του, ο σχεδιασμός

ερευνητικού ερωτήματος πρέπει να λάβει υπ' όψιν στοιχεία που μπορεί να μην υπάρχουν στην παραπάνω επισκόπηση (πχ διανομή μη κρατικών πόρων).

Όπως προαναφέραμε, οι προσεγγίσεις για την Ελληνική περίπτωση δεν συμπεριελάμβαναν εμπειρικές έρευνες που να μελετούν το φαινόμενο σε βάθος, έστω ποσοτικές. Άρα ο σχεδιασμός πρέπει να στηριχθεί σε έρευνες που έχουν διεξαχθεί σε χώρες που παρουσιάζουν ομοιότητες με την Ελλάδα και στην προκειμένη περίπτωση την Αργεντινή.

Το ερευνητικό ερώτημα, που φιλοδοξεί αυτή η εργασία να σχεδιάσει, είναι η ανίχνευση, η δομή και το μέγεθος πελατειακών δικτύων στην Ελλάδα και συγκεκριμένα στην τοπική αυτοδιοίκηση. Να μελετηθεί, δηλαδή, η έννοια των σχέσεων πατρωνίας-πελατείας ως προς την μορφή της και της αναλυτικές της ιδιότητες. Είναι προφανές ότι δεν πρόκειται για ένα δίκτυο με οργανόγραμμα και δομή θεσμοποιημένης ομάδας, αλλά για μια άτυπη ομάδα που τα μέλη συνεργάζονται με σκοπό την απόκομιση προσωπικού οφέλους.

Οι μεταβλητές που θα πρέπει να μελετηθούν είναι ανάλογες της μεθόδου. Ο συνδυασμός κλειστών και ανοιχτών ερωτήσεων, με αντίστοιχη ποσοτική και ποιοτική επεξεργασία των στοιχείων, αποτελεί τον πιο αποτελεσματικό και ολοκληρωμένο τρόπο προσέγγισης της κοινωνικής πραγματικότητας. Η δειγματοληπτική έρευνα αντιμετωπίζει τα κοινωνικά φαινόμενα ως σταθερά και μη μεταβαλλόμενα. Η ρευστότητα των κοινωνικών σχέσεων και η διαδικασία δημιουργίας και κατασκευής των κοινωνικών γεγονότων δεν είναι δυνατό να αποτελέσουν αντικείμενο μελέτης μόνο με την μέθοδο των τυποποιημένων ερωτηματολογίων και στατιστικών μεθόδων ανάλυσης. Ζητήματα κοινωνικής οργάνωσης, ζητήματα που αφορούν την ιστορική εξέλιξη των κοινωνικών φαινομένων στο γενικότερο κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο, δεν συμβαδίζουν με την μονομερή ποσοτική δειγματοληπτική

έρευνα. Τα υποκείμενα θα πρέπει να εξετάζονται στο πλαίσιο των κοινωνικών τους σχέσεων, της προσωπικής τους ιστορίας και της ιστορικής εξέλιξης του γενικότερου κοινωνικού συνόλου, και όχι μόνο ως φορείς μετρήσιμων χαρακτηριστικών. Γι' αυτό και η δειγματοληπτική ποσοτική έρευνα θα πρέπει να χρησιμοποιείται σε συνδυασμό με μεθόδους ποιοτικού προσανατολισμού, οι οποίες επιτρέπουν πιο πλούσια και σε βάθος διερεύνηση των θεμάτων. Οι μεταβλητές που θα μας χρησιμεύσουν στην εμπειρική έρευνα όπως τις καταγράψαμε είναι:

1) Το είδος και πλήθος των ανταλλαγμάτων. Το είδος και το πλήθος των ανταλλαγμάτων μας υποδεικνύει και το σημείο διανομής τους, άρα θα προσδιορίσουμε και το δείγμα του πληθυσμού που αφορούν τα συμπεράσματα της έρευνας. Τα πελατειακά δίκτυα, όπως προείπαμε, μπορούμε να τα εντοπίσουμε στα σημεία διανομής πόρων. Εκεί θα πρέπει να αλιεύσουμε και τα υποκείμενα της έρευνας, τους λήπτες πόρων, που ίσως, και αν αποδειχθεί, θα καταγραφούν ως πελάτες, και τους αποκλεισμένους, που δεν ανήκουν στο δίκτυο ή τυχαίνουν σιωπηρής τιμωρίας απ' την ηγεσία του δικτύου. Προχωρώντας, θα πρέπει να μάθουμε το θεσμικό πλαίσιο βάση του οποίου διανέμονται οι πόροι. Στην Ελλάδα, για παράδειγμα, πριν το νόμο «Πεπονή» για τον ΑΣΕΠ, το σύστημα προσλήψεων στο δημόσιο ήταν διάτρητο. Μετά τον νόμο είδαμε να παρακάμπτετε ο ΑΣΕΠ με διάφορους τρόπους, όπως για παράδειγμα τα «stage».

2) Η πληροφορία. Μια μεταβλητή που αφορά τα ανταλλάγματα είναι η πληροφορία. Πως μαθαίνει ο κόσμος για την ύπαρξη των πόρων; Όπως είδαμε και στην έρευνα του Αυγερο, ο πληροφοριοδότης είναι ο ακρογωνιαίος λίθος του δικτύου, συνήθως είναι ο μεσίτης, και είναι αυτός που έχει καταγραφεί στην συνείδηση του κόσμου ως ευεργέτης, αλλά και σιωπηρός τιμωρός.

3) Η ταυτότητα και το πλήθος των υποκειμένων. Από την ανάλυση των παραπάνω μεταβλητών είδαμε ότι η πληροφορία, καθώς και το είδος και το πλήθος των ανταλλαγμάτων, είναι οι μεταβλητές που φανερώνουν την ταυτότητα και το πλήθος των υποκειμένων: πάτρωνας, πελάτες, μεσίτης ή μεσίτες. Είναι λογικό ότι, όπως και στις περιπτώσεις της Λατινικής Αμερικής, η έρευνα επικεντρώνεται γύρω απ' τους πελάτες και κατ' επέκταση στους μεσίτες. Η έρευνα καλείται να βγάλει συμπεράσματα απ' την οπτική που θα δώσουν οι πελάτες.

4) Η δυνατότητα εισόδου ή εξόδου απ' το δίκτυο. Σε αντιδιαστολή με τους λήπτες, θα πρέπει να δούμε γιατί πιστεύουν ότι αποκλείστηκαν από την διανομή αυτοί που δεν λαμβάνουν πόρους. Εδώ θα πρέπει να επισημάνουμε ότι, όσο δύσκολα μπορεί να αιτιολογήσει, ο λήπτης, την συμμετοχή του σε δίκτυο για την λήψη πόρων, τόσο εύκολα ο αποκλεισμένος μπορεί να εξηγήσει τον αποκλεισμό του ως απόρροια της μη συμμετοχής του σε δίκτυο, είτε από άρνηση, ή από αδυναμία συμμετοχής. Παράμετροι που μπορεί να επηρεάσουν την είσοδο είναι, για παράδειγμα, η συγγενική σχέση (αίματος ή άλλη, βλ. «κουμπαριές») ή η κομματική προτίμηση που σε τοπικό επίπεδο είναι κοινό γνώρισμα στις δομές πελατειακών δικτύων.

5) Ο βαθμός που το δίκτυο είναι ανοικτό ή κλειστό. Η εξέταση αυτής της μεταβλητής μπορεί να γίνει μετά τα πέρασ της έρευνας και την εξαγωγή των συμπερασμάτων. Είναι όμως συνάρτηση της μεταβλητής που αφορά τις δυνατότητες εισόδου-εξόδου απ' το δίκτυο.

6) Η ύπαρξη ή μη θεσμικής διαμεσολάβησης. Η θεσμική διαμεσολάβηση του δικτύου από ένα κόμμα μπορεί, για παράδειγμα,

α) να δώσει γραφειοκρατική υποδομή στο δίκτυο και να μας βοηθήσει στην διερεύνηση του φαινομένου, όσο αναφορά την κατάταξή του σε ιστορικό τύπο, με βάση κυρίως το επίπεδο ανάπτυξης του πολιτικού συστήματος.

β) Μπορεί να επηρεάσει τις δυνατότητες εισόδου ή εξόδου στο δίκτυο.

Η έρευνα θα πρέπει να λάβει υπ' όψιν τυχών θεσμική διαμεσολάβηση από οργανώσεις όπως η εκκλησία τα συνδικάτα κλπ.

7) Η εγγύτητα προς θεσμικούς φορείς και πολιτικό προσωπικό. Στην συνέχεια, θα πρέπει να μάθουμε τις προτιμήσεις των συμμετεχόντων όσον αφορά την κεντρική και τοπική εξουσία και των μεταξύ τους σχέσεων. Θα πρέπει να δούμε αν η κομματική προτίμηση έχει σχέση με την τοπική αυτοδιοίκηση (βλ. κομματικό χρίσμα σε υποψήφιους δημάρχους και νομάρχες). Θα πρέπει να δούμε την σχέση του συμμετέχοντα με τις προτιμήσεις, πχ., ιδεολογική, συγγενική, φιλική. Η ιδεολογία, απ ότι είδαμε και στην επισκόπηση που προηγήθηκε, δεν παίζει ρόλο, πάντα, στις πελατειακές σχέσεις. Είδαμε ότι, στο παράδειγμα του Μεξικού ο Cárdenas είχε συμπεριλάβει στην κομματική του ρητορεία στοιχεία που ξεκινούσαν από την αριστερά και τέλειωναν στην δεξιά. Η συγγενική σχέση (αίματος η άλλη, βλ. «κουμπαριές») με την κομματική προτίμηση και την ψήφο σε τοπικό επίπεδο είναι κοινό γνώρισμα στις δομές πελατειακών δικτύων.

Η έρευνα θα πρέπει να λάβει υπ' όψιν την εγγύτητα των ερωτωμένων σ' αυτούς τους φορείς, χρησιμοποιώντας εξαρτημένες μεταβλητές από το 1 μέχρι το 10. Με τον ίδιο τρόπο, η έρευνα θα πρέπει να μετρήσει την εγγύτητα των ερωτωμένων σε πολιτικό ή υποψήφιο πολιτικό προσωπικό που σχετίζεται με την διανομή πόρων. Ο βαθμός εγγύτητας επηρεάζεται από ανεξάρτητες μεταβλητές που θα δούμε παρακάτω, όπως το φύλλο, κλπ., και μας δίνει πληροφορίες για την εν γένει πολιτική συμπεριφορά του ατόμου.

8) Η διάρκεια της σχέσης. Η διάρκεια της σχέσης μπορεί να είναι ανάλογη των ανταλλαγμάτων ή της εκλογικής διαδικασίας. Μια σύμβαση εργασίας είναι πιθανών να καταστήσει την σχέση σε μια πιο μόνιμη βάση, ανεξάρτητη της εκλογικής διαδικασίας.

Η ένταξη του πελάτη σε δίκτυο διανομής τροφίμων (πχ. κοινωνικά παντοπωλεία) μπορεί να μαρτυρά μια παροδική σχέση πελάτη - πάτρωνα με χρονικό σημείο αναφοράς την εκλογική διαδικασία.

9) Το γεωγραφικό εύρος. Το γεωγραφικό εύρος του πελατειακού δικτύου, δεν μπορεί να είναι μεγάλο, αφού μιλάμε για τοπική αυτοδιοίκηση. Το αν είναι μεγέθους μερικών τετραγώνων ή ενός νομού θα εξαρτηθεί από την ανάλυση που αφορά το πλήθος των υποκειμένων (πόσοι μεσίτες – πόσοι πελάτες), αλλά και το είδος και το πλήθος των ανταλλαγμάτων.

10) Δημογραφικές μεταβλητές. Στην εμπειρική έρευνα η παρουσίαση της δημογραφικής δομής του ερευνώμενου πληθυσμού αποτελεί βασική αρχή, διότι τα δημογραφικά χαρακτηριστικά είναι οι βασικές ανεξάρτητες μεταβλητές οι οποίες, σχετίζοντας τις στάσεις και αντιδράσεις των ερωτωμένων ως προς το ερευνώμενο αντικείμενο, καταδεικνύουν την ύπαρξη ή μη κάποιας εξάρτησης. Οι δημογραφικές μεταβλητές σκιαγραφούν το προφίλ του πελάτη, όπως επίσης μπορούν να μας δώσουν απαντήσεις σε σχέση με τα αίτια ένταξης στο δίκτυο.

Βασικές μεταβλητές είναι:

- α) Φύλο
- β) Ηλικία
- γ) Εκπαίδευση
- δ) Οικογενειακή κατάσταση
- ε) Επάγγελμα
- στ) Οικονομική κατάσταση
- η) Μορφωτικό επίπεδο κλπ.

Εδώ θα πρέπει να επισημάνουμε ότι, τυχόν υψηλό μορφωτικό επίπεδο και μεγάλο οικονομικό εισόδημα δεν σημαίνει ανυπαρξία πελατειακών σχέσεων, αλλά διαφορετική μορφή και δομή. Αυτό φαίνεται και από την προσέγγιση του Σωτηρόπουλου που αφορούσε τις ανώτερες διοικητικές σχέσεις του κρατικού μηχανισμού στην Ελλάδα.

Κλείνοντας το κεφάλαιο θα πρέπει να επισημάνουμε ότι οι βασικές μεταβλητές που θα καθορίσουν την έκβαση της έρευνας είναι :

- 1) Το σημείο διανομής των ανταλλαγμάτων
- 2) Το είδος και το πλήθος των ανταλλαγμάτων
- 3) Η πληροφορία που αφορά τα ανταλλάγματα και ο διαχειριστής της, που πιθανών να είναι ο μεσίτης.

Επίλογος

Από την επισκόπηση του πρώτου μέρους είδαμε ότι, σε κάποιες περιπτώσεις η «ένταξη στην πολιτική» των μαζών σκοπό δεν είχε την ολοκλήρωση του ατόμου ως πολίτη, αλλά την εκλογική υποστήριξη του εκάστοτε ηγέτη. Επίσης, σήμερα η Ελλάδα, μέσα από την Ευρωπαϊκή Ένωση απ' όπου ανήκει, έχει λύσει ζητήματα που άπτονται του Δημοκρατικού Κεκτημένου: Δεν είναι αναδυόμενη Δημοκρατία, αλλά μία Δημοκρατία «δυτικού τύπου», χωρίς αποκλεισμούς και εξαιρέσεις.

Η παρουσία της Ελλάδας μέσα από διακρατικό οργανισμό είναι μια μεταβλητή που παίζει ρόλο στην εξέλιξη και παρουσία του πελατειακού φαινομένου. Επηρεάζει το θεσμικό πλαίσιο που διέπει τις σχέσεις μέσα στο πολιτικό σύστημα και, άρα, καθιστά δυσκολότερη την αυθαίρετη συμπεριφορά του πολιτικού προσωπικού στην κεντρική διοίκηση.

Η δυσμενής οικονομική κατάσταση έχει άμεσο αντίκτυπο στα πολιτικό σύστημα. Τα εκλογικά αποτελέσματα δείχνουν ότι τα κόμματα πλέον δεν είναι μαζικού τύπου και η κομματική ταύτιση είναι πολύ χαμηλή έως ανύπαρκτη. Από αυτό μπορούμε να συμπεράνουμε την έλλειψη γραφειοκρατικής πατρωνίας μεγάλης κλίμακας.

Θα πρέπει να λάβουμε υπόψη τις διοικητικές μεταρρυθμίσεις που σκοπό έχουν την αποκέντρωση της δημόσιας διοίκησης (Καποδίστριας, Καλλικράτης). Μία αποκέντρωση που μεταβιβάζει στην τοπική αυτοδιοίκηση εξουσίες και αρμοδιότητες, χωρίς την θέσπιση κανονιστικού πλαισίου, με αποτέλεσμα η διαχείριση να μην εμπίπτει σε κάποιου είδους έλεγχο.

Σε οικονομικό επίπεδο, ακόμα δεν υπάρχουν τα καπιταλιστικά βιομηχανικά χαρακτηριστικά «δυτικού τύπου», και εξακολουθεί να μην υπάρχει σαφής διάκριση οικονομικών συμφερόντων. Αποβιομηχανοποίηση, στρεβλός προσανατολισμός της

αγροτικής παραγωγής, χρεωκοπημένος τραπεζικός τομέας και υπερχρέωση του κράτους, είναι μερικά απ τα αίτια της συνεχόμενης οικονομικής ύφεσης. Η ένταξη του κράτους στον μηχανισμό στήριξης και η «επιτήρηση» από την ομάδα εκπροσώπων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, γνωστή και ως «Τρόικα», δυσκολεύει τον έλεγχο των πόρων από επίδοξους πάτρωνες³. Η επιτήρηση της οικονομίας και ο έλεγχος από την τρόικα έχει επιφέρει αλλαγές στον τρόπο διανομής αλλά και στο είδος των πόρων⁴.

Απόρροια της συνεχόμενης οικονομική ύφεσης είναι το υψηλό ποσοστό ανεργίας (το μεγαλύτερο στην Ευρωζώνη) που, με σημερινά στοιχεία, κυμαίνεται στο 27% περίπου. Παρά την μεγάλη ανεργία δεν παρατηρείται, όπως και στις χώρες της Λατινικής Αμερικής (εκτός της Αργεντινής), η ανάδυση κάποιου οργανωμένου κοινωνικού κινήματος. Το συνδικαλιστικό κίνημα, έχοντας χάσει την αξιοπιστία του, δεν μπορεί να προβεί σε μαζικές κινητοποιήσεις. Οι όποιες κινητοποιήσεις πραγματοποιούνται από μεμονωμένα συνδικάτα που αφορούν επαγγελματικούς κλάδους του δημόσιου τομέα.

Στο γενικότερο κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον, πρέπει να λάβουμε υπόψη την ύπαρξη άλλων θεσμών, την δυνατότητα διαχείρισης και διανομής πόρων και την πιθανή εκμετάλλευση αυτών από το πολιτικό προσωπικό, με σκοπό την εκλογική υποστήριξη. Για παράδειγμα, η Εκκλησία της Ελλάδος προσφέρει καθημερινά χιλιάδες γεύματα σ' όλη την επικράτεια.⁵

Απ' τα παραπάνω είδαμε ότι δεν υπάρχουν οι αναγκαίες συνθήκες για την αναπαραγωγή της γραφειοκρατικής πατρωνίας. Στην κεντρική δημόσια διοίκηση ο

³ Ανά τρίμηνο αξιολογεί την πρόοδο του προγράμματος εφαρμογής των όρων του "Μνημονίου" και αποφασίζει για την εκταμίευση της αντίστοιχης δόσης του δανείου.

⁴ Για παράδειγμα η πρόσληψη στο δημόσιο ήταν μια μορφή διανομής πόρων . Σήμερα που οι προσλήψεις στην κεντρικό δημόσιο τομέα είναι ελάχιστες , η διατήρηση της θέσης μετά από κατάσταση 'κινήτικότητας' είναι νέο ένα είδος 'πόρου' που μπορεί να διαχειριστεί ο πάτρωνας

⁵ Σύμφωνα με τον Επίσκοπο Χρυσόστομο στον Πειραιά προσφέρονται 4500 γεύματα ημερήσιος

έλεγχος των πόρων είναι δυσκολότερος απ' ότι στο παρελθόν, και ποιο εύκολος στην τοπική αυτοδιοίκηση. Όπως αναφέρει ο Αυγερο, η έρευνα πρέπει να επικεντρωθεί γύρω απ' την καθημερινότητα του πολίτη. Σε μια περίοδο που τα οικονομικά δεδομένα παρουσιάζουν μια κοινωνία σε απόγνωση, και «το δικαίωμα της ψήφου δεν τρώγεται», είναι προφανές γιατί ένας πολίτης εντάσσεται σε ένα δίκτυο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

- Μουζέλης, Ν. Π. (1977), *«Ταξική δομή και σύστημα πολιτικής πελατείας : Η περίπτωση της Ελλάδας»*, στο *«Κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα»* (Εισαγωγή – επιμέλεια: Γ. Δ. Κοντογιώργης), Αθήνα: Εξάντας
- Μουζέλης, Ν. Π. (1987), *«Κοινοβουλευτισμός και εκβιομηχανοποίηση στην ημι-περιφέρεια: Ελλάδα, Βαλκάνια, Λατινική Αμερική»* (μτφρ: Β. Καπετανγιάννης), Αθήνα: Θεμέλιο
- Σωτηρόπουλος, Δ. (2001), *«Η κορυφή του πελατειακού κράτους. Οργάνωση, στελέχωση και πολιτικοποίηση των ανώτερων βαθμίδων της κεντρικής διοίκησης στην Ελλάδα, 1974- 2000»*, Αθήνα: Ποταμός
- Τσουκαλάς, Κ. (1977), *«Το πρόβλημα της πολιτικής πελατείας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα»*, στο *«Κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα»* (Εισαγωγή– επιμέλεια: Γ. Δ. Κοντογιώργης), Αθήνα: Εξάντας
- Χαραλάμπης, Δ. (1989), *«Πελατειακές Σχέσεις και Λαϊκισμός. Η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα»*, Αθήνα: Εξάντας

Ξενόγλωσση

- Auyero, J. (2000), *«The logic of Clientelism in Argentina: An Ethnographic Account»*, *Latin American Research Review* 35/3: 55-81

- Borges, A. (2007), «*The Decline of Political Bosses: Unstable clientelism, vertical competition and electoral change in the Brazilian states*», *Brazilian Political Science Review (Online)*, 1/2: 63 - 87
- Brinkerhoff, W. and Goldsmith, A. A. (2002), «*Clientelism, Patrimonialism and Democratic Governance: An Overview and Framework for Assessment and Programming*», Prepared for U.S. Agency for International Development Office of Democracy and Governance, Cambridge December 2002
- Calvo, E. and Murillo, M. V. (2008), «*When Parties Meet Voters: Partisan Networks and Distributive Expectations in Argentina and Chile*», University of Houston - Columbia University 2008
- Hopkin, J. (2006), «*Conceptualizing Political Clientelism: Political Exchange and Democratic Theory*», Department of Government - London School of Economics and Political Science. Paper prepared for APSA annual meeting, Philadelphia, 31st August - 3rd September 2006. Panel 46-18, 'Concept Analysis: Unpacking Clientelism, Governance and Neoliberalism'
- Lyrantzis, Ch. (1984), «*Political parties in post-junta Greece: A case of 'bureaucratic clientelism'*», *West European Politics* 7/2: 35-76
- Muno, W. (2010), «*Conceptualizing and Measuring Clientelism*», Workshop "Neopatrimonialism in Various World Regions", 23rd August 2010, GIGA German Institute of Global and Area Studies, Hamburg
- Paulus, M. (2010), «*Clientelism in Argentina, Mexico and Venezuela - Conceptualizing and Measuring Clientelism*», Workshop "Neopatrimonialism in Various World Regions", 23rd August 2010, GIGA German Institute of Global and Area Studies, Hamburg

- Penfold-Becerra, M. (2006), «*Clientelism and Social Funds: Empirical Evidence from “Misiones” Programs In Venezuela*», Instituto de Estudios Superiores de Administración (IESA), Caracas 2006
- Ponce, A. F. (2006), «*Unemployment and Clientelism: The Piqueteros of Argentina*», University of Connecticut, Department of Economics 2006
- Roniger, L. (2004), «*Political Clientelism, Democracy, and Market Economy*», *Comparative Politics* 36/2:45-68

Διαδικτυακές Πηγές

- <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>
- <http://www.statistics.gr>
- <http://www.vprc.gr>